

voeren, „overgehaald” zijn. Dat zou dan gebeurd zijn met behulp van een overtoom (een vroeger waterbouwkundig kunstwerk waar schepen werden overgeslagen of overgehaald) om van het buitenwater op het binnenwater te komen of omgekeerd. In fig. 218 is een willekeurige overtoom geschetst. De naamsafleiding van het dorp zou dus simpel zijn.

Tot de v.m. gemeente behoorden de buurtschappen Roode Sluis, Varempe, Bontekoe en Berdelé-Gebuurte. De laatste burgemeester was G. C. E. M. Dierick van 1935-1964.

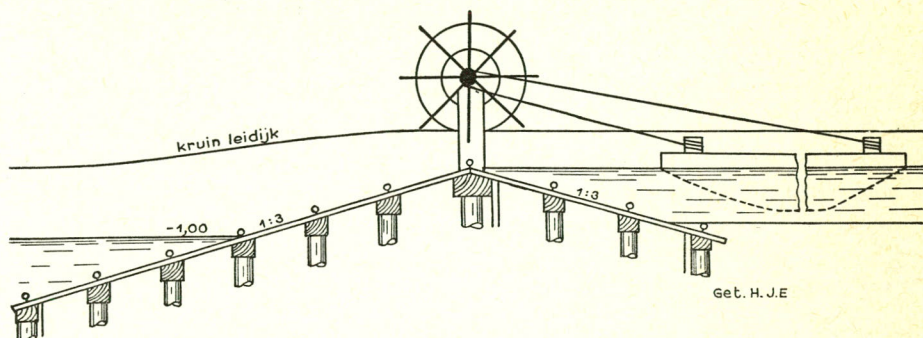

fig. 218. Algemeen voorbeeld van een „overtoom” of „overslag” waarbij kleine schepen van het ene rivier- of kanaalpannd in een aangrenzend pand met een andere waterstand kunnen worden gebracht.

De vier dorpen Boschkapelle, Hengstdijk, Ossenisse en Stoppeldijk zijn gelegen in de gelijknamige v.m. gemeenten die in 1936 zijn samengevoegd tot de gemeente *Vogelwaarde*.

Boschkapelle ontleent vermoedelijk zijn naam aan de „kapel in het bosken” dat volgens een brief van de bisschop van Gent uit 1802/03 een oude zgn. schuurkerk was.⁴⁰³) Het dorp dat eerst in de 18e eeuw is ontstaan heeft een kerk gewijd aan de Heilige Petrus en Paulus.

Hengstdijk was eertijds een bezitting der Gentse abdij van Dronghen. Het dorp ligt aan de oude zeedijk, de scheidingsdijk tussen de Grootte Hengstdijkpolder en de Westvogelpolder. De kerk werd gewijd aan St Catharina.⁴⁰⁴)

Ossenisse en Stoppeldijk werden reeds vroeg in de middeleeuwen genoemd; Ossenisse is thans een klein dorp gelegen in het zuiden van de Nijspolder, in de zgn. „Kop van Ossenisse”. Stoppeldijk werd in de loop der jaren als wooncentrum grotendeels overvleugeld door de naburige nederzetting Rapenburg, vooral toen in 1861 ook de nieuwe kerk in Rapenburg werd gebouwd nadat die in Stoppeldijk was gesloopt.

De buurtschappen, die tot de v.m. gemeente Vogelwaarde behoorden waren: Camperhoek, Drie Gezusters, Ruischende Gat, Saswijk, Schapershoek en Stoppeldijkse veer van de vroegere gemeente Boschkapelle, Oost-

dijk en Oude Stoof van de vroegere gemeente Hengstdijk en Knuitershoek, Molenhoek, Walenhoek en Zeedorp van de vroegere gemeente Ossenisse alsmede Campen, Luntershoek, Margret, Patrijzenhoek, Pauluspolder, Rapenburg en Vogelfort van de vroegere gemeente Stoppeldijk. De laatste burgemeester van de oude gemeente Vogelwaard was P. J. G. Molthoff van 1962-1970, die in 1964 tevens tot burgemeester van Hulst werd benoemd.

Westdorpe is een langgerekt dijkdorp gebouwd langs de Graaf Jansdijk op het gedeelte direct ten oosten van Sas van Gent, waar hij de scheidingsdijk vormt tussen de Autrichepolder aan de noordzijde en de Kanisvlietpolder aan de zuidzijde. Een herinnering aan het vroegere Westdorpe is de Kapittelstraat in eerstgenoemde polder. Tijdens de werkzaamheden voor de ruilverkaveling werd in 1963 aardewerk (laat 14e-eeuws ceramiek) gevonden, w.o. een complete vuurklok van grijs aardewerk en diverse kannen, kruiken, potjes en pannen.⁴⁰⁵) Tot de v.m. gemeente behoorden de buurtschappen Batterij, Driekwart, Stroodorp, Zwartenhoek en Passluis. De laatste burgemeester was G. H. E. M. van Waes van 1946-1964.

Zuiddorpe ligt ca 6 km oostelijk van Westdorpe aan de „overzijde” van de Kanisvlietgronden ongeveer op de scheiding van de Zuiddorpepolders Noorderdeel en Zuiderdeel. Het vroegere Zuiddorpe was al vroeg in aanzien; zo kon het gebeuren dat in juni 1971 de schuttersvereniging St Sebastiaan haar 450-jarig bestaan vierde. Aan de daaraan verbonden handboogschieting namen toen 87 schutters deel. Bekend was in dit gebied het geslacht van Gistelles waarvan Joost van Gistelles in hoog aanzien stond bij hertog Karel van Bourgondië, die hem in 1467 in de Luikse oorlog op het slagveld tot ridder sloeg. Tot de v.m. gemeente behoorden de buurtschappen: Oudepolder, Ratte, Muis, Sterre, Schaapdijk, Boschdorp, Molenhoek, Waterhuis en Bontekoe. De laatste burgemeester was A. J. M. Kesbeke van 1961-1970.

Eén van de jongste dorpen in Oost Zeeuwsch Vlaanderen is *Zaamslag*. Het oude „Saemslach” was, evenals de vroegere dorpen Aendycke en Othene, in die omgeving in de late middeleeuwen een belangrijke nederzetting. De drie genoemde dorpen waren in het midden van de dertiende eeuw op één eiland komen te liggen als gevolg van dijkdoorbraken. Door diverse herdijkingen was dit eiland in de daarop volgende eeuwen weer aanmerkelijk uitgebreid, maar de verwickelingen in de 80-jarige oorlog waren funest. Het dieptepunt viel in 1587 toen Prins Maurits o.a. de landen van Zaamslag deed inunderen om Axel veilig te stellen. De toren van het oude Zaamslag (bij de Torenhoeve zuidoost van het huidige dorp) heeft de schippers, die het Hellegat bevoeren, lange tijd tot baken gediend; de toren is in 1697 gesloopt.⁴⁰⁶)

Het werd 1650 eer in dit gebied herdijking plaatshad en allereerst de Zaamslagpolder ontstond. Ongeveer midden in deze polder werd op een kruispunt van wegen 16 gemeten land beschikbaar gesteld voor de stichting van het huidige *Zaamslag*, dat daarmee één der jongste wooncentra van Zeeuwsch Vlaanderen is geworden.

De ambachtsheerlijkheid Zaamslag, die in de loop der jaren aan vele eigenaren had toebehoord, werd in 1864/67 in vijf verkopen van de hand gedaan voor totaal ruim vier ton. De overgebleven zgn. heerlijke rechten als plantrecht, de dorpscijnzen en de dorpsgrond gingen voor f 3000 naar de gemeente; het ambacht Zaamslag was niet meer.

Tot de v.m. gemeente Zaamslag behoorden de buurtschappen: de Griete, de Kraag, de Kwakkel, Othene of Noten (reeds in 1667 genoemd), Poonhaven, Reuzenhoek, Spui, Steenovens, de Val, het Veer en Hoek van de Dijk. De laatste burgemeester was J. de Pree, die deze functie van 1967-1970 heeft vervuld.

§ 2. MIDDELEN VAN BESTAAN.

Overeenkomstig de ontwikkeling in het hele deltagebied was de land- **Landbouw**
bouw in Zeeuwsch Vlaanderen vele eeuwen hoofdmiddel van bestaan. **c.a.**
Ook de veeteelt speelde een rol van betekenis. Vooral de paardenfokkerij heeft in de Zeeuwsvlaamse streken glorie tijden gehad. Zo stonden b.v. de stallen van Aernoudts te Sluis bekend als het oudste en grootste fokstation in Nederland waar reeds in 1880 met de fokkerij van Belgische trekpaarden was begonnen. Produkten van deze fokkerij hadden in 1928 tezamen reeds meer dan 800 bekroningen behaald waaronder vele nationale kampioenschappen. Verder zouden nog vele stallen zowel in Oost- als uit West Zeeuwsch Vlaanderen genoemd kunnen worden. Sommige bereikten zelfs internationale bekendheid zoals de stallen van De Dobbe-laere uit IJzendijke die met de Nederlandse kampioene van de merries van 1922, op de internationale tentoonstelling in Milaan in 1925 een eerste prijs verwierf evenals de hengstkampioen van Nederland van 1925 van de stoeterij Luteyn-Leenhouts te Zuidzande, die in 1924 in Milaan een eerste prijs had behaald.⁴⁰⁷)

Overigens is dit werk niet bedoeld om diep op de agrarische en de industriële ontwikkeling in te gaan; alleen enkele aspecten met een historische achtergrond betrekking hebbend op Zeeuwsch Vlaanderen willen we memoreren.

Hoewel de grens tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden ruim 400 km lang is, schijnen bepaalde belangrijke ontwikkelingen vanuit het zuiden de Noordelijke Nederlanden te zijn binnengekomen via Vlaanderen en Zeeuwsch Vlaanderen. We wezen reeds (par. 2, hfdst. I) op de

gewapend betontechniek, die vanuit Frankrijk voor het eerst haar „intrede” deed in Nederland via Zeeuwsch Vlaanderen. Bij de landbouw zou dat eveneens het geval zijn geweest met de aardappelteelt, hoewel we daarbij direct aantekenen, dat dit historisch niet helemaal „rond” is. We releveren dan ook alleen enkele reeds in de geschiedenis vermelde feiten.

De aardappels, die hun oorsprong hebben in Latijns Amerika, zijn tussen 1550 en 1600 via Spanje en Engeland in andere Europese landen ingevoerd en zouden daarna eveneens Vlaanderen hebben bereikt. In 1697 werd verbouw van aardappelen vermeld te Oostburg in Zeeuwsch Vlaanderen; het zouden de eerste zijn, die in Nederland geteeld werden.⁴⁰⁸)

Er wordt ook beweerd dat de bekende predikant, dichter en botanicus Petrus Hondius (1578-1621) te Terneuzen zich al eerder met de aardappelteelt had beziggehouden op de vroegere Terneuzense buitenplaats „De Moffenschans”. Deze schans was een vervallen batterij, door de toenmalige burgemeester van Terneuzen Johan Ser Lippens ingericht tot buitenverblijf, dat door Hondius werd bewoond. In zijn daar aangelegde botanische tuin experimenteerde hij met vele gewassen, waaronder de aardpeen of de aardpeer, die als voorlopers van de aardappelen kunnen worden beschouwd. Ter ere van Hondius kreeg het Lyceum bij de ingebruikneming van het schoolgebouw op 10 december 1969 de naam Petrus Hondius lyceum, dat nadien is opgegaan in de Rijksscholengemeenschap Petrus Hondius.

Volgens de Nederlandse aardappelatlas⁴⁰⁹) kwam Zeeuwsch Vlaanderen nog een keer in de aandacht voor dit landbouwgewas toen in 1942 een nieuw aardappelras de zgn. „Roode Eersteling” in de handel werd gebracht. Dit ras was nl. gekweekt door de teler A. H. Matthijs te Koe-wacht (overigens ook, doch onafhankelijk van hem en van elkaar, door H. J. Brandsma te Stiens en door I. H. Bierma te Holwerd).

Een ander agrarisch produkt is de tegenwoordig vrijwel niet meer geteelde boekweit. Volgens sommige geschiedschrijvers zou dit voor het eerst in het Zeeuwsvlaamse Zuiddorpe zijn verbouwd. De edelman Joost van Gistelles, heer van Axel, Moere, Maelstede enz., erfelijk schout van Hulster en Axeler Ambacht, werd vermaard door zijn vierjarige (1481/85) reis naar Palestina. Vanuit Azië zou hij de zaden der boekweit hebben meegebracht en deze aan de gronden bij zijn slot in het toenmalige Zuid-dorpe hebben toevertrouwd, hetgeen het begin van de boekweitteelt in Nederland geweest zou zijn.

Beter bekend maar de laatste jaren sterk teruggelopen, is de vlasteelt en vlasindustrie, waarbij in Nederland Zeeuwsch Vlaanderen altijd een gebied is geweest waar naar verhouding het meeste vlas werd geteeld. Het produkt werd veelal opgekocht door de Belgen, die het in eigen land tot vlaslint verwerkten.

fig. 202.

Vliedberg, ongeveer 1,5 km ten zuiden van Groede in West Zeeuwsch Vlaanderen.

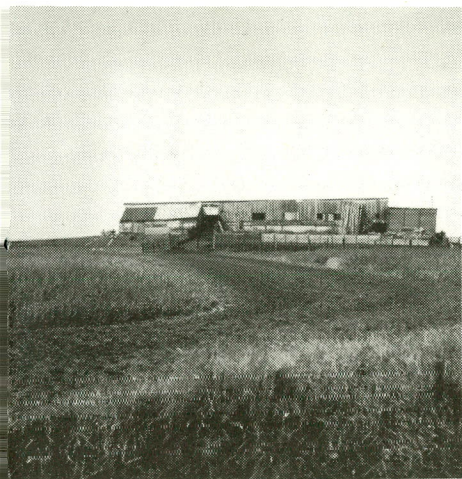

fig. 204.

Inrijhek van de Beerhoeve onder Cadzand. De dampalen zijn rijkelijk voorzien van opschriften, zie tekst § 1, hoofdstuk V.

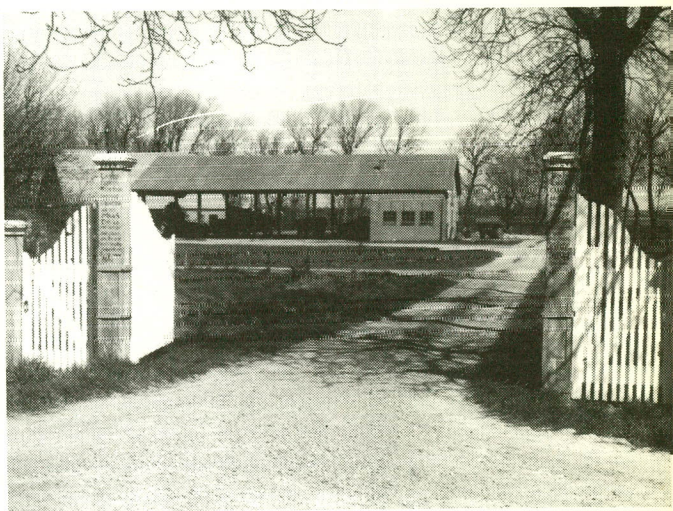

fig. 203.

De „stèle” met de Noorderschaapskooi in het Land van Sacfinge.

fig. 205

Pauwhof (1878), boerderij ten zuiden van Rapenburg in de Stoppeldijkpolder.

fig. 206.

Hoeve van de familie Etasmus onder Cadzand. Is in 1970 aangekocht door het waterschap „Het Vrije van Sluis”. De fraaie erfbeplanting past in het bebossingsplan van het Staatsbosbeheer.

fig. 207.

Boerderij „Mon cadeau”, ongeveer 2,5 km ten zuidoosten van Axel, herinnerend aan de Spaanse redoute van Franciscus de Monkado

fig. 209 (rechts onder).

Het Sluissche raadhuis met Belfort (het enige Belfort in Nederland).

fig. 208.

„De Stenen Beer”, restant van de vesting Sluis - de Westpoort.

fig. 214.

Terneuzen, gezien vanaf de watertoren in 1959. Op de voorgrond staat nu het stadhuis van fig. 213.

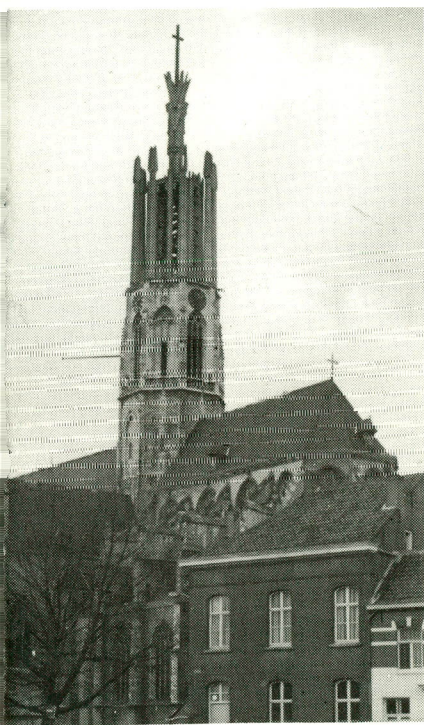

fig. 217.

De toren van de basiliek te Hulst. In 1944 kapotgeschoten werd de torenspits in voorgespannen beton hersteld.

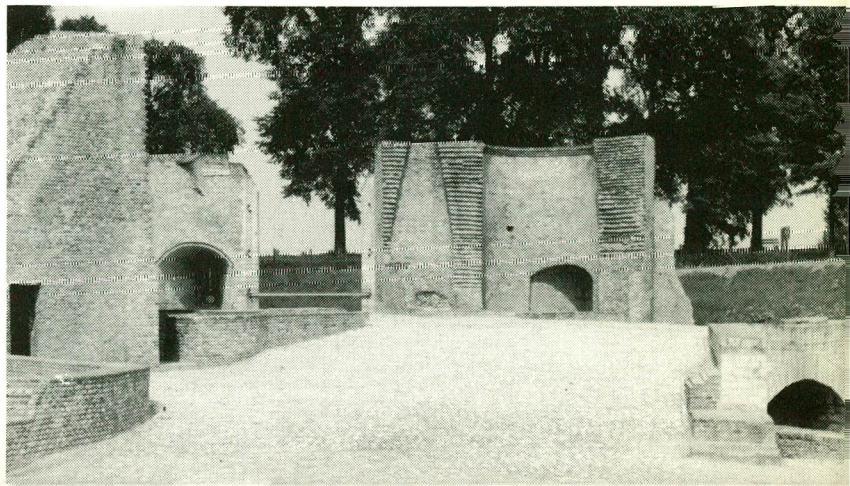

fig. 213.

Het stadhuis van Terneuzen. Ontwerp: Architectenbureau v. d. Broek en Bakema, Rotterdam. Geopend op 9 mei 1972.

fig. 215.

De „Dobbele Poort” te Hulst, opgegraven in 1957 en volgende jaren. Rechtsonder was de haveningang van Hulst.

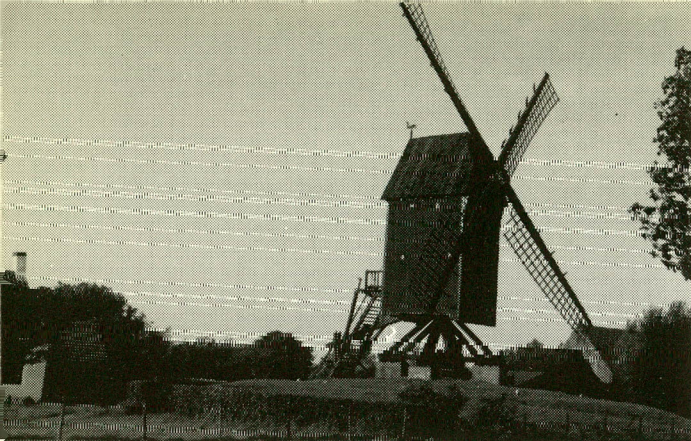

fig. 219.

Standaardmolen te Retranchement; in 1944 zwaar beschadigd door oorlogshandelingen, in 1948 hersteld.

fig. 220.

Stenen baliemolen te IJzendijke, bouwjaar 1841. In 1966 gerestaureerd.

fig. 221.

Moertering in Zeeland (copie van een gravure).

fig. 223.

Een fragment van de kleinvisserij op de Westerschelde (oostelijk deel). Opname 1963.

Het vlas is een bewerkelijk produkt eer het als vlaslint te voorschijn komt, het repelen, roten, breken en zwingelen vereiste veel mankracht. In het begin van deze eeuw begonnen de Zeeuwsvlamingen zelf de bewerking ter hand te nemen, allereerst in de streken rond Eede en St Kruis Zelfs in de dertiger jaren werd het vlas nog veel in huisnijverheid verwerkt. De mechanisering bracht daar machineparken voor in de plaats. Vooral de Zeeuwsvlaamse grensstreek staat bekend als het land van de vlassers. Zo telde men b.v. in 1963 in St Jansteen nog 7 roterijen met 38 rootbakken en in Koewacht 5 roterijen met 59 rootbakken. Ongetwijfeld zullen er in West Zeeuwsch Vlaanderen ook nog een aantal zijn. Maar de laatste jaren hoort men niet zulke gunstige berichten over de vlas-industrie. Tientallen vlasserijbedrijven zijn verdwenen. De veelheid van op de markt gebrachte kunstvezelstoffen zal daar waarschijnlijk een grote rol in spelen.

Wel is uit Z.L.M.-berichten 1972 opgevallen⁴¹⁰) dat de met vlas beteelde oppervlakte in Zeeuwsch Vlaanderen van 1760 ha in 1970 is vermeerderd tot 2490 ha in 1971; (het zuidwestelijk kleigebied vertoonde in 1971 in de vlasteelt totaal een stijging van bijna 40%). In 1972 werd echter in Zeeuwsch Vlaanderen weer een kleinere oppervlakte (2200 ha) uitgezaaid.

Dat overigens ook in Zeeuwsch Vlaanderen de landbouw in het algemeen nog altijd een belangrijke plaats inneemt, moge blijken uit onderstaand overzicht, waarin de oogstoppervlakten van verschillende

Produkten	Oppervlakte van de oogst in ha			
	West Zeeuwsch Vlaanderen		Oost Zeeuwsch Vlaanderen	
	1960	1966	1960	1966
wintertarwe	3653	4735	3573	4451
zomertarwe	204	977	1055	1553
rogge	32	1	373	94
zomergerst	4449	3550	4716	4793
haver	255	38	627	162
mais	2	—	10	—
mengsels van granen	7	5	54	36
groene erwten	2473	1880	2655	1416
schokkers	70	6	96	3
capucijners	8	38	31	96
stambonen	1371	1619	1050	1339
blauwmaanzaad	324	132	293	58
karwijzaad	73	295	12	65
vlas	2701	2343	2833	1609
aardappelen	1215	1383	2219	2619
suikerbieten	3445	3567	3601	3902
voederbieten	549	216	726	253
stoppelknollen	126	—	116	—
zaai-uien	177	303	180	260

landbouwprodukten van twee willekeurige jaren (1960 en 1966) zijn vermeld:⁴¹¹⁾

Meestoven

Evenals in overig Zeeland omvatte de meekrapteelt (in deel II meer uitvoerig uiteengezet) tot ver in de vorige eeuw ook in Zeeuwsch Vlaanderen een belangrijk deel van de landbouw. Voor het verwerken van de meekrap tot de rode verfstof bestemd voor de wolweverijen waren de bekende meestoven nodig. Zo leest men: „In 't jaar 1729, heeft eene Maatschappij van Koopluiden het pooten der Meede te Aardenburg begonnen; en in 't jaar 1734 heeft men er eene groote Meestoove gebouwd”.⁴¹²⁾ Van de „stoven”, die omstreeks 1860⁴¹³⁾ in Zeeuwsch Vlaanderen aanwezig waren volgt hieronder een overzicht. Daarbij valt op, het grote aantal stoven in Hontenisse.

plaats	naam van de stoof	plaats	naam van de stoof
Axel	1. De Schoone	Terneuzen	De Hoop**
Biervliet (bij Nieuw- landsche Molen)	2. De Sleutels Willem II*	Ossenisse Stoppeldijk Zaamslag	Kampen Vooruitzicht en Geluk De Onderneming
Hoek	Eendragt		
Hontenisse	1. Eendragt en goede Hoop 2. Tot welzijn van ons Land 3. De Oranjestoof (v.h. Kroon- domein) 4. Stoomzigt 5. De Domeinstoof 6. Dullaert	Aardenburg (in 1825 stilgelegd)	?

* Volgens L. M. de Die, gebouwd in 1844 op een wei van Lippens in de Helenapolder, gewerkt tot 1875,⁴¹⁴⁾ gesloopt in 1885.⁴¹⁵⁾

** Werd in 1833 verplaatst naar het naburige Driewegen, waar de stoof in 1883 afbrandde.

Van de in de vorige eeuw (1860) bijna 80 aanwezige meestoven in Zeeland was de verdeling als volgt:

Schouwen-Duiveland	27;	Noord-Beveland	6;
Tholen	15;	Walcheren	1;
St Philipsland	3;	Zeeuwsch Vlaanderen	15.
Zuid-Beveland	12;		

Uit dit overzicht zou geconcludeerd kunnen worden dat in Zeeland de meeste meekrap op Schouwen-Duiveland verbouwd werd.

De arbeiders nodig voor het verwerken van de meekrap waren voor elke stoof op zijn minst: 1 droger, 1 stamper, 1 onderman, 1 drijver en 1 of meer op- en afdoeners, dorsers en kruisters met een loon (in 1860) variërend van ongeveer f 14 per week voor een droger, die kennelijk de belangrijkste functie had tot enkele guldens per week voor dorsers en kruisters. De „Droogedijk”, scheidingsdijk tussen de Mariapolder en de Noordhofpolder onder Kloosterzande en de aldaar gelegen boerderij „Drooghuize” herinneren aan die landbouwactiviteiten van weleer (zie fig. 67).

Rond de jongste eeuwwisseling was de meekrapteelt vrijwel geheel vervangen door de teelt van suikerbieten. De bietenteelt werd daarna een belangrijk deel van de meeste Zeeuwse landbouwbedrijven. Ook de mechanisering speelt daarbij een rol; zo werd o.a. onder Ossenisse bij de bietenoogst van 1971, een zes-rijige bietenrooier (één der eerste in Zeeuwsch Vlaanderen), in gebruik genomen. Daarmee kunnen ongeveer 5 ha bieten per dag worden geroid.

Om de vele graanprodukten uit de landbouw voor de consumptie geschikt te maken waren eertijds de korenmolenbedrijven onmisbaar. In een landbouwstreek als Zeeland hadden elke stad en bijna elk dorp en vele buurtschappen één of meer korenmolens. Een halve eeuw geleden (in 1927) was dat nog in 85 van de 109 Zeeuwse gemeenten het geval: er stonden toen nog maar 36 korenmolens in Zeeuwsch Vlaanderen (tegen 77 in 1890).⁴¹⁶ Vele molens zijn sindsdien nog verdwenen, afgebrand, gesloopt, in de oorlog verwoest of staan „ontwikt” als een steenklomp in het landschap.

In Zeeuwsch Vlaanderen kunnen thans nog slechts 13 korenmolens, die intact zijn, worden geteld: ze zijn hierachter vermeld en worden gevolgd door een overzicht van de sinds 1926 in Zeeuwsch Vlaanderen verdwenen of „ontwikte” molens. In 1926 is nl. in Zeeland de eerste moleninventarisatie verricht. Het blijkt dat alleen in Zeeuwsch Vlaanderen sindsdien helaas 24 molens zijn verdwenen of van hun wiken zijn ontdaan.

**Koren-
molens**

Overzicht korenmolens in Zeeuwsch Vlaanderen per 1 januari 1972.⁴¹⁷⁾

nr	plaatsaanduiding	type molen	bouw- jaar	naam	bijzonderheden
1	Axel (buurtschap Spui)	beltmolen (steen)	1807	Eben Haëzer	ronde bovenkruier, gerestaureerd 1965
2	Biervliet (in het dorp)	beltmolen (steen)	1842	De Harmonie	ronde bovenkruier in 1960 gerestaureerd
3	Cadzand, ten Z.O. van het dorp	beltmolen (steen)	1898	Nooit Gedacht	ronde bovenkruier, sinds 1959 als zomer- woning in gebruik
4	Hoek, in het dorp	baliemolen (steen)	1856	Windlust	ronde bovenkruier, (balie in 1959 verwijderd)
5	Hontenisse, buurtschap Groenendijk	open standaard- molen	18e eeuw?	—	één van de vier standaardmolens in Zeeland; in 1957/70 gerestaureerd
6	Hontenisse, buurtschap Kuitaart	grondzeiler (steen)	1865	Vogelzicht	ronde bovenkruier restauratie 1970
7	Hulst op het Molenbol- werk	baliemolen (steen)	1792	De Stadsmolen	ronde bovenkruier, zgn. walmolen, in 1956 gerestaureerd
8	Nieuwvliet, ten N.W. van het dorp	beltmolen (steen)	1851	—	ronde bovenkruier, in 1959 als zomer- woning ingericht
9	Retranchement	open standaard- molen	1643?	—	één van de vier standaardmolens in Zeeland; in 1948 her- steld van de oorlogs- vernielingen uit 1944
10	Schoondijke, ten Z.W. van het dorp	beltmolen (steen)	1884 1900	—	ronde bovenkruier, kap in 1948 hersteld
11	Sluis, in de stad	baliemolen (steen)	1739	De Brak	ronde bovenkruier, in 1939 gerestau- reerd; in 1944 ver- brand door oorlogs- geweld; in 1951 her- bouwd
12	IJzendijke	baliemolen (steen)	1841	—	ronde bovenkruier, in 1965 gerestaureerd
13	Zuidzande, ten Z.W. van het dorp	beltmolen (steen)	1874	—	ronde bovenkruier

De nrs 9 en 12 zijn in de fig. 219 en 220, p. 394 afgebeeld.

Sinds 1926 verdwenen of van wieken ontdane molens in Zeeuwsch Vlaanderen

nr	plaatsaanduiding	type molen	bouw- jaar	naam	bijzonderheden
1	Aardenburg, bij Draai- brug	baliemolen (steen)	1865?	—	in 1931 van wieken ontdaan
2	Axel, bij de stad	beltmolen (steen)	1863	De Korenaar	in 1960 gesloopt
3	Biervliet, ten O. van het dorp	baliemolen (steen)	1840	De Honingbij	in 1929 afgebroken (oorspronkelijk hout- zaagmolen)
4	Breskens	open standaard- molen	16e eeuw	—	in 1929 gesloopt
5	Cadzand, ten N.W. van het dorp	grondzeiler (steen)	1848	—	in 1931 van wieken ontdaan
6	Graauw, in het dorp	baliemolen (steen)	1843?	—	in 1927 afgebroken
7	Graauw, bij Duivenhoek	open standaard- molen	1735?	—	omgewaaid en in 1932 afgebroken
8	Graauw, bij Zandberg	open standaard- molen	1718?	—	in 1937 afgebroken
9	Groede, bij het dorp	gesloten standaard- molen	1655?	—	in 1941 vernield door oorlogsgeweld
10	Groede, bij Scherpbier	open standaard- molen	1836	De Zeemeermin	
11	Groede, dicht bij Bres- kens	baliemolen (steen)	1858?	—	in 1938 ontweikt
12	Hontenisse, bij Lams- waarde (noord)	grondzeiler (steen)	1848	—	in 1930 gesloopt
13	Hontenisse, bij Lams- waarde (zuid)	gesloten standaard- molen	1821	—	
14	Hoofdplaat	achtkante grondzeiler (hout)	1780	De Hoop	in 1944 kapot- geschoten
15	Neuzen, in de stad	baliemolen (steen)	1862	Ons Genoegen	in 1932 afgebroken
16	Oostburg, in de stad	baliemolen (steen)	1845	Het Lam	in 1944 vernield
17	Oostburg, bij Grooten- dam	grondzeiler (steen)	1851	Prins Willem	
18	Retranchement, bij Ter- hofstede	baliemolen (steen)	1896	De Meermin	in 1948 van wieken ontdaan
19	Sas van Gent, op de vestingwal	achtkante grondzeiler (steen)	1830?	—	

Sinds 1926 verdwenen of van wieken ontdane molens in Zeeuwsch Vlaanderen

nr	plaatsaanduiding	type molen	bouwjaar	naam	bijzonderheden
20	Schoondijke, bij Sasput	achtkante grondzeiler (hout)	1812	—	in 1959 gesloopt
21	St Anna ter Muiden	open standaardmolen	1813?	—	in 1937 afgebroken
22	Zaamslag	open standaardmolen	1803?	De Hoop	in 1933 gesloopt
23	Zuiddorpe	open standaardmolen	1724?	—	in 1933 gesloopt
24	Zuidzande	achtkante baliemolen (riet)	1765	—	in 1944 zware oorlogsschade; in 1955 gesloopt

Bovendien heeft vóór 1926 ook Philippine een molen gehad, die kort na de Franse periode (1795-1814) schijnt te zijn afgebroken. Pas in 1854 is daar weer een molen opgericht, die vanuit Gent werd overgebracht met op de kap vermeld het jaartal 1774.⁴¹⁸) Bij een storm in maart 1915 is de molen omgewaaid en niet meer herbouwd.

Tot slot volgt een molenoverzicht per 1 januari 1972 voor de gehele provincie Zeeland:

gebied	molens intact per 1 januari 1972				sinds 1926 verdwenen molens
	standaardmolens	baliemolens	grondzeilers	totaal	
Schouwen-Duiveland	—	4	7	11	7
Tholen	1	7	1	9	4
St Philipsland	—	—	1	1	—
Noord-Beveland	—	3	2	5	2
Zuid-Beveland	1	11	6	18	9
Walcheren	—	10	8	18	8*
Zeeuwsch Vlaanderen	2	4	7	13	24
Totalen	4	39	32	75	54

* De in 1964 afgebrande molen aan de Oude Vlissingeweg werd weer opgebouwd.

Uit dit overzicht blijkt dus dat in Zeeuwsch Vlaanderen sinds 1926 de meeste korenmolens zijn verdwenen of althans van hun glorie zijn beroofd; van een aantal is de stenen romp nog aanwezig zodat zij met een fikse restauratie nog gered zouden kunnen worden.

Vele baliemolens en grondzeilers vervingen eertijds aanwezige houten standaardmolens, het oudste windmolentype in ons land, waarvan er in

Zeeuwsch Vlaanderen nog twee zijn behouden. Een simpel restant van een standaardmolen is nog te vinden ong. 3 km ten zuiden van Oostburg langs de weg naar St Margriet in België, waar bij de tegenwoordige camping „De Plate” tot 1908 de „staokmeul’n” van de „meul’naor van ’t Plaotje” in bedrijf was.^{418a}) Op een topografische kaart (1:25000) van 1913 staat ter plaatse de vermelding „Stoommeelfabriek”.

Van de industriemolens, die in enkele Zeeuwsvlaamse steden voorkwamen, is op het eerste oog vrijwel niets terug te vinden. In moderne vorm vindt men evenwel in Kloosterzande een nauw met de landbouw verbonden industrie terug, nl. de mouterij van de fa Menu, die de produktie de laatste jaren heeft zien stijgen tot ettelijke miljoenen kg gerst per jaar.

Omdat het ontgraven van veengronden (moertering) ook in Zeeuwsch Vlaanderen vrij intensief is verricht past in deze paragraaf een korte uiteenzetting over die bedrijvigheid. **Moertering e.a.**

De in een groot gedeelte van Zeeland aanwezige veenlaag aangeduid als oppervlakteveen of Hollandveen, ook genoemd derrie of darink, die in een laagdikte van 1 m à 2 m, met de bovenkant ongeveer op de tegenwoordige gemiddelde laagwaterlijn (N.A.P. — 2 m ligt, was de aanleiding dat in de middeleeuwen in deze provincie moertering kon plaatsvinden. Moertering of darinkdelven werd voor tweeërlei doel verricht nl. voor de zoutbereiding (zelnering) of voor het verschaffen van turf als brandstof.

Zout schijnt destijds voor Zeeland een belangrijk artikel te zijn geweest. Dat bleek ook in 1970/71 „bij de vondst van deze eeuw” toen bij de vele opgeviste Nehalennia-altaren, in de Oosterschelde bij Colijnsplaat, verschillende altaren voorkwamen, die afkomstig waren van zouthandelaren en daarmee „hun gelofte hadden ingelost, gaarne en met reden”.⁴¹⁹) Het zou dus best kunnen zijn dat men na het verdwijnen van de „aanloop- of handelshavens bij Domburg en Colijnsplaat”, in deze streek naar een manier is gaan zoeken om zelf zout te bereiden en die heeft gevonden door middel van de moertering, totdat in de 15e eeuw het Zeeuwse zelzout werd verdrongen door de invoer van Frans baaizout, dat aanmerkelijk goedkoper was.⁴²⁰) De werkzaamheden van de „darinkdelvers” bleven toen beperkt tot raffineren van het ruwe baaizout (zoutzieden). Bovendien zullen de vele overstromingen in de 14e en 15e eeuw niet bevorderlijk zijn geweest voor de zelnering.

Voor de zoutwinning werd het veen in blokken (turven) uitgestoken, op stapels in zon en wind te drogen gezet en daarna tot as verbrand. In de zgn. „zoutketen” werd de „zelas” of „zelkas” met zeewater vermengd waaruit door de „pannemannen” in grote pannen op vuren het mengsel tot zout werd gestookt, dat in kristalvorm het eindprodukt op-

leverde. Straatnamen als Korte Zelke, Lange Zelke (bij Zierikzee ligt zelfs de Zelkepolder), herinneren aan de zoutwinningsbedrijven (ook genoemd panning) van weleer. Fig. 221, p. 394 geeft een beeld van de bedrijvigheid bij die eertijdse moertering, die voor de zoutwinning merendeels buitendijks plaatsvond.

Het veen ontgraven voor brandstof heeft tot in onze eeuw, en in vele gevallen, binnendijks plaats gehad. Zo werden in Zeeland o.a. in 1843 aan elf eigenaars de nodige concessien verleend om tezamen ong. 15 ha veengrond te ontgraven en werden in 1852 elf vergunningen voor „derrinkstekingen” verleend voor een totale oppervlakte van 14 ha; in 1858 werd nog 117000 ton turf afkomstig van veenontgravingen verwerkt. In 1875 werd vergunning verleend tot vervening van 1,3 ha in de Stoppeldijkpolder en 0,8 ha in Ser Pauluspolder onder Hengstdijk. Voorts werd in 1917 bij gebrek aan brandstof (mobilisatie 1914-1918) vergunning tot vervening verleend o.a. voor 1,5 ha in de Ser Pauluspolder en voor 1,5 ha in de Stoofpolder in de gemeente Hontenisse.⁴²¹) In datzelfde jaar werd door buitendijks gebied nog vergunning verleend voor het „steken van derrie” in het verdronken Land van Saaftinge (tegenover de zuidzijde van de platen van Valkenisse) aan Hoven en Henny's Handelmij te 's Gravenhage.

Overigens wordt in een ambtelijk schrijven van 1918 vermeld dat „het „in Zeeland voorkomende veen, de zgn. „derrie” een zeer hoog zoutgehalte „en slechts een geringe verbrandingswaarde bezit”. Niettemin het reglement op de verveningen in Zeeland d.d. 16 juli 1897, nr 14 is nog steeds geldig.

Zijdelings zij vermeld dat bij het maken van de funderingsputten (1912/16) voor de nieuwe sluizen te Hansweert en Wemeldinge het ter plaatse gegraven veen als proef werd gebruikt voor het stoken der stoomketels van de stoommachines, waarbij bleek dat met deze brandstof geen stoom gehouden kon worden. Aan de omwonenden werd verlof gegeven het veen gratis weg te halen doch ook daarvan werd wegens de minder goede hoedanigheid van de brandstof slechts een matig gebruik gemaakt. Te Hansweert is de uitgegraven veen later in de Schelde gestort terwijl te Wemeldinge een hoeveelheid van 16000 m³ voor f 500 verkocht werd aan de Steenkolen Handelsvereniging te Utrecht, die ze met andere brandstoffen heeft vermengd en verkocht.

Topografische benamingen als moersluis, moerschans en de moervaart (of Lieve) bij Hulst en de Hulsterse Moerlanden zijn evenzovele herinneringen aan de vroegere moertering.

Industrie Evenals van de landbouw willen we een globale indruk geven van de industriële ontwikkeling. Behalve de landbouw als hoofdmiddel van bestaan vond men aanvankelijk kleine industrieën en wel in hoofdzaak in de steden. We deden een greep in de provinciale verslagen en vonden dat in 1875 de volgende bedrijven in Zeeuwsch Vlaanderen waren gevestigd, te weten:

12 bierbrouwerijen, 1 cichorei-drogerij (in Hulst), 1 houtzagerij (in IJzendijke), 3 kalkblusserijen, 3 klompenmakerijen, 2 leerlooierijen (in Hulst), 1 stijfselfabriek en 1 touwslagerij in Groede.

Overigens valt het wel op dat omstreeks het midden van de vorige eeuw, speciaal in Zeeuwsch Vlaanderen de steenbakkerijen goed vertegenwoordigd waren zoals in: Aardenburg (2), Biervliet (2), Cadzand (1), Clinge (1), Groede (2), Oostburg (1), St Jansteen (1), Stoppeldijk (1), IJzendijk (2). Voorts werd in de jaren 1872 t/m 1875⁴²² vergunning voor het oprichten van een steenbakkerij gegeven o.a. aan: J. L. Roy te Sluis (1872), C. A. P. Dellaert te IJzendijke (1873), J. Clicquennoi te Cadzand (1873), H. V. de Milliano te Retranchement (1873), F. J. Wijffels te IJzendijke (1874) en aan B. J. Thomaes te Hoofdplaat (1874), alsmede aan een achttal personen in 1875, terwijl in 1878 nog een steenbakkerij werd opgericht in Graauw. De meeste steenbakkerijen werden tijdelijk opgericht, zoals b.v. in Clinge in 1858 voor de in de buurtschap De Kauter te bouwen kerk, (die stenen bleken overigens in hoofdzaak alleen geschikt voor het binnenwerk). Vanwege die vele steenfabriekjes is het verklaarbaar dat men de namen „Steenovens” en „Steenovenseweg” meermalen terugvindt onder de topografische benamingen van Zeeuwsch Vlaanderen.

Tenslotte is alleen de Aardenburgse Steenfabriek aan de Olieweg bij de v.m. Olieschans overgebleven als de enige Zeeuwse steenfabriek. De onderneming, lid van de R.K. Vereniging van Werknemers in de Brabantsche Steenindustrie, is als zodanig aangesloten bij de Vereniging „De Nederlandse Baksteenindustrie” (D.N.B.). Men vervaardigt strengperssteen (in waalformaat), handvormsteen (in waal- en vechtformaat en Romeins of Hilversumformaat), maakt Lilliput-interieurstenen en produceert voorts snelbouwstenen.⁴²³)

Kort vóór 1900 leek het er op dat de zware industrie in Zeeuwsch Vlaanderen neer zou strijken. Het was in het voorjaar van 1899 dat enkele landbouwers in de Oude Zevenaarpolder een strook land ong. 1 km lang en ca 160 m breed, gelegen dichtbij Terneuzen langs de oostzijde van het kanaal naar Gent, verkochten aan twee Belgen, die vertegenwoordigers waren van de Societé Anonyme des Forges et Aciéries Néerlandaises. Het plan was op dat terrein een staalfabriek te bouwen. Er zat schot in, nog in hetzelfde jaar werd op 20 december door de toenmalige burgemeester van Terneuzen, J. A. P. Geijl, de eerste steen gelegd. Men had zeer grote verwachtingen; dit bleek uit de uitbundige festiviteiten, die bij de eerste-steenlegging plaatsvonden en uiteraard een internationaal karakter droegen.

Maar in 1901 doken minder goede geruchten op, die maar al te veel

waarheid bleken te bevatten. Eén der oprichters, Alfred Piérart werd gearresteerd en gedagvaard voor opzettelijk financieel wanbeheer gepaard gaande met ontvreemding hetgeen hem een gevangenisstraf van vijf maanden opleverde. De aandeelhouders dachten de zaak te kunnen redden, althans de bouw van de fabriek ging door. Ongeveer vier jaar werd druk gebouwd en in 1903 dacht men de N.V. Nederlandsche Smederijen en Staalwerken in bedrijf te stellen.

Maar het bleek toch mis te zijn gegaan; het werd steeds geheimzinniger rond de Staalfabriek i.o. Wat verwacht werd (inbedrijfstelling) gebeurde niet, alles wat wel gebeurde was een teleurstellende geschiedenis. De financiën om de bedrijven te doen draaien waren niet aanwezig en in 1904 volgde zelfs een faillietverklaring. Ook toen ging alles weer snel maar dan bergafwaarts; in 1905 werden de gebouwen verkocht, naar men zegt, voor nog geen kwart van de bouwkosten, die ongeveer 3 miljoen hadden bedragen.

Toch bleef men nog even hopen, toen de nieuwe eigenaar de Belgische senator Gustave Boël bleek te zijn, die in zijn woonplaats La Louvière ook een staalfabriek had. Maar het bleek meer concurrentievrees te zijn, die hem tot deze koop had gebracht, want hij vervoerde de technische installaties naar zijn fabriek in België. Algehele ontmanteling van de Terneuzense Staalfabrieken volgde in 1920; er was nimmer één kilo staal geproduceerd. Wel hebben de schoorsteenbouwers goed werk geleverd, vier schoorstenen „prijkten” na twee wereldoorlogen tot voor kort nog in het Zeeuwsvlaamse land. In september 1972 werden ze, i.v.m. havenuitbreidingsplannen van Terneuzen, opgeblazen.

Kort na 1950 verkochten de erven Boël de gronden aan de gemeente Terneuzen, die daarmee tevens eigenaar van de resterende gebouwen en schoorstenen werd. Nauwelijks vijf jaren later was de grond opnieuw in Belgische handen maar nu van een tegelfabrikant uit Brussel, die daar in 1955 de N.V. Keracem vloertegelfabriek oprichtte. De produktie bleef echter bescheiden. Voor uitbreiding van de Terneuzense havens verwisselden de gronden nogmaals (1971) van eigenaar.

Andere industrieën, die zich in de Zeeuwsvlaamse kanaalzone vestigden, hadden meer levensvatbaarheid. We noemen de N.V. Centrale Suiker Maatschappij „Suikerfabriek Sas van Gent”, opgericht in 1872 en de Eerste Nederlandse Coöperatieve Beetwortelsuikerfabriek en Raffinaderij, opgericht in 1899, die beide te Sas van Gent thans in hoofdzaak suiker produceren. Met ingang van 1 januari 1971 is laatstgenoemde suikerfabriek opgenomen in de Coöperatieve Vereniging Suiker Unie N.V. te Rotterdam.

Men zocht het wel onder de rook van België, want de volgende industrie verrees daar in 1902, nl. de Meelfabriek „Walzenmolen Sas van

Gent" N.V. v/h J. Verschaffel en H. Mechelynck, een voortzetting van een familiebedrijf, begonnen in 1829.

In 1904 kwam te Sas van Gent in bedrijf de N.V. Nieuwe Nederlandse Maatschappij tot vervaardiging van spiegelglas, glazen voorwerpen en chemische produkten, die was overgenomen van het Franse „St Gobain”-concern. Het grootste deel van het aandelenpakket bleef in Franse handen. Reeds kort na de oprichting werd de fabriek in 1905 door een brand geteisterd; herbouw volgde spoedig. In 1962 werd de afd. chemische industrie overgedragen aan het Franse concern Péchiney-St Gobain; onder de naam N.V. Zuid Chemie werden chemische stoffen en mengmeststoffen vervaardigd. De afd. N.V. Glasfabriek Sas van Gent bleef de glasfabrikage behartigen; bij een fusie in 1964 tussen St Gobain en het Belgische concern Glaceries de St Roch gingen de aandelen van de Glasfabriek naar Brussel. Maar „de Sasse spiegels” bleven beroemd.

Eveneens een „Sasse” industrie is de N.V. Stijfsel- en Glucosefabriek, die aanvankelijk (in 1912) als familiebedrijf werd opgericht maar sinds 1927 als een N.V. werkt. Op 1 december 1971 werd de naam van dit bedrijf gewijzigd in Corn Products Groep (CPG) Sas van Gent N.V.

De N.V. Textielfabriek „De Schelde” en de N.V. Vlaamsche Textiel-fabriek, waren te Sas van Gent opgericht resp. in 1929 en in 1936. Door de teruggang in de textielindustrie verdwenen beide in de zestiger jaren. Van eerstgenoemd bedrijf (Texschelde) werd de produktie in 1967 door het Franse moederbedrijf overgenomen. Het tweede bedrijf werd voor verdere verwerking der stoffen in 1962 uitgebreid met Fatex N.V., maar verdween daarna uit Sas van Gent. Sinds enkele jaren is in Sas van Gent tevens de Zeeuwsvlaamse IJzer- en Metaalgieterij gevestigd.

Sluiskil was vrijwel onbekend tot juli 1911 toen enige directeuren van Staalfabrieken in Lotharingen besloten tot oprichting van de eerste cokes-fabriek in Nederland te Sluiskil. Het werd de „Association Coöperative Zélandaise de Carbonisation G.A.” (A.C.Z.), een zeer internationaal geïnteresseerde onderneming. Van de landbouwer Ramondt werd de benodigde grond gekocht, een terrein gelegen langs het kanaal Terneuzen-Gent, ten noorden van de aftakking van het zijkanaal naar de Axelse Sassing. De fabriek, die in 1913 in bedrijf werd gesteld, moest reeds in 1914, toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, worden gesloten. Het werd 1922 eer de fabriek opnieuw cokes ging produceren; uitbreiding vond plaats in 1928.

Het bij de cokesfabricage vrijkomende gas had aanvankelijk geen bestemming totdat de chemische industrie ontdekte dat het bruikbaar was voor de ammoniakfabricage. Een nieuwe combinatie werd gevormd tussen Societé Evenes Cappee en de Societé Montecatini, waaruit de oprichting volgde van de Compagnie Néerlandaise de l'Azôte. De fabriek van de

l'Azôte werd naast de cokesfabriek gebouwd en kwam eind 1929 in bedrijf. Op 4 november meerde het eerste zeeschip, geladen met pyriet, aan de kade. Het bedrijf werd toentertijd de grootste industrie in Zeeuwsch Vlaanderen onder de naam Nederlandse Stikstof Maatschappij N.V. (N.S.M.); de produktie omvat kunstmeststoffen. In 1961 werd tussen de belangrijkste aandeelhouder de Societé Montecatini en de Nederlandse Maatschappij Delta Chemie een overeenkomst gesloten. De capaciteit van de N.S.M. werd in 1971 belangrijk vergroot, mede door overschakeling van het Sluiskilgas op aardgas.

Nadat in 1962 bij Sluiskil het zgn. Eiland aan de westzijde met het „vatseland” werd verbonden, vestigden zich daar de scheepswerf Hoor-naert, de Coöperatieve Groenvoer Drogerij en de Chevron Petrol Mij Nederland N.V.

Na de mislukking van de Staalfabrieken kreeg Terneuzen zijn deel van de industrie. Een in 1884 begonnen metselaarsbedrijf vormde de basis voor de in 1911 opgerichte N.V. Handel-, Industrie- en Scheepvaartmaatschappij „De Hoop”, die inmiddels is uitgebreid met een tweetal dochtermaatschappijen voor transport en voor woningbouw.

In 1924 deed de N.V. Terneuzense Scheepsbouw Maatschappij haar intrede, die, klein begonnen, thans een belangrijke bijdrage levert in de sector nieuwbouw en reparatie. Voor andere bedrijvigheid langs de waterkant zorgen al sinds jaren de N.V. Aug. de Meyer Zonen's Scheepvaart-, Expeditie- en Agentuur Maatschappij, samen met de N.V. Terneuzense Graansilomaatschappij (T.G.M.) en de N.V. Overslagbedrijf „OVET”, evenals de Muller sleep- en transportdiensten met de bekende „M-sleepboten”.

Zonder overigens volledig te zijn, vermelden wij dat de laatste decennia tal van industrieën Terneuzen hebben gevonden of hun reeds bestaande vestiging hebben uitgebreid; we denken o.a. aan de in 1857 opgerichte meterfabriek Dordrecht, die in 1961 een dependance in Terneuzen vestigde en aan de eerste Zeeuwse nevenvestiging van Philips, die op 3 september 1964 haar poorten opende en zich in 1969 uitbreidde, terwijl Elopak Nederland N.V., een kartonnage-industrie, waarvan het moederbedrijf in Noorwegen staat, op 13 mei 1969 door de Noorse minister van handel, Kare Willoch, in bedrijf werd gesteld. Twee jaar later, in mei 1971, werd deze jonge „Elopak” door een grote brand getroffen.

Een besluit van verstrekkende betekenis nam de gemeente Terneuzen toen ze in augustus 1962 ongeveer 85 ha bouwland (reeds door de gemeente in eigendom verkregen en tot industrieterrein bestemd) in de Nieuw Neuzenpolder verkocht aan The Dow Chemical Company, een Amerikaanse industrie, reeds in 1897 gesticht door een jonge Amerikaanse chemicus, Herbert Henry Dow te Midland, Michigan. In 1955 kwam Dow

Chemical naar Rotterdam en vestigde daar het hoofdkantoor van de Nederlandse Dow Maatschappij N.V. (later Dow Chemical Nederland N.V. en nu B.V.). Nadat in 1957 de eerste fabriek in het Botlekgebied was gebouwd en in 1960 een kleinere vestiging in Amsterdam was neergezet, zocht men in 1960/61 naar een plaats voor vestiging van het grootste productiecentrum van Dow Chemical in West Europa.

Na een bestudering van de Europese kust tussen Zuid-Frankrijk en Denemarken kwam men via het departement van Economische Zaken terecht in Terneuzen dat in 1959 reeds als zgn. „kerngemeente” was aangewezen. Dat laatste betekende dat men kon rekenen op infrastructurele steun. Voorts zal de ligging van het bouwterrein aan diep vaarwater ook een factor van betekenis zijn geweest bij de plaatsbepaling.

Nadat in 1962 de gronden waren overgedragen, ging het in snel tempo; de gebouwen en installaties werden „op z'n Amerikaans” uit de grond gestampt. De Haarlemse onderneming Fluor Schuytvlot N.V., een dochteronderneming van The Fluor Corporation Ltd te Los Angeles (U.S.A.) had opdracht het project te ontwerpen en te doen bouwen. In 1963 werd met de fabrieksbouw begonnen; op 2 mei 1963 werd de eerste paal geheid. Langs de zeedijk van de Nieuw Neuzenpolder werd een steiger gebouwd, die reeds in augustus 1964 in gebruik werd genomen, toen de eerste tanker met grondstoffen uit de Verenigde Staten arriveerde. In 1965/66 werd een ca 120 km lange dubbele pijpleiding gelegd van Pernis naar Terneuzen voor transport van het benodigde gasvormig etheen. De leiding kruist de Zuidhollandse wateren het Spui, de Oude Maas en het Hollandscū Diep en in Zeeland de Westerschelde tussen Ellewoutsdijk en Terneuzen. (Omdat in januari 1973 één der pijpleidingen kapot was getrokken is het de bedoeling nog in 1973 een nieuwe leiding door de Westerschelde te leggen.) Nadat in november 1964 de eerste lading produkten de nieuwe fabriek had verlaten werd op 24 mei 1965 het Dow-complex door Prins Bernhard officieel geopend door het in werking stellen van een telex-apparaat, waarmee kort tevoren verbinding was gezocht met Midland in Michigan.

Sindsdien heeft men niet stil gezeten. Begin 1966 werd opnieuw een miljoentransactie gesloten, toen de gemeente Terneuzen een partij bouwland in de Nieuw Neuzenpolder doorverkocht aan Dow Chemical, ditmaal ongeveer 234 ha (waarbij 9 hofsteden waren betrokken), waarmee het grootste deel van de polder tot industriegebied was bestemd. De totale oppervlakte van de polder is ca 445 ha. Sinds eind 1966 zijn er tevens plannen in studie voor uitbreiding van de Dow-terreinen in het schorrengebied voor de Braakman, bekend als de zgn. Mosselbanken. Tot een definitief besluit daarover is het tot heden nog niet gekomen.

Uit vorenstaande is gebleken dat behalve Dow Chemical, die zich

langs de Westerschelde heeft geïnstalleerd, de meeste industrieën in Zeeuwsch Vlaanderen zijn gevestigd in de kanaalzone.

Van de andere industrieën elders in Zeeuwsch Vlaanderen noemden we reeds de steenfabriek in Aardenburg. Een soortgelijke industrie vindt men in Walsoorden waar op de betonfabriek Bleyko B.V. sinds 1948 diverse betonmaterialen worden vervaardigd.

Evenals in Walsoorden is daar in 1962 een afdeling gevestigd van de scheepswerf van Gebr. De Klerk uit Kruispolderhaven. De aan de Kruispolder ongeveer honderd jaar bestaande werf werd in 1970 ontruimd en verplaatst naar Sluiskil met het oog op de komende deltaverzwaring van de Scheldedijken en eventuele aanleg van een Baalhoekkanaal. Medio 1970 liep het laatste schip op de werf in Kruispolderhaven van stapel. Voorts kwam Hulst begin 1973 in de belangstelling met de meubelindustrie van Morres, die tot 40.000 m² oppervlak was vergroot en belangrijk voor de economie van de streek werd genoemd.

In West Zeeuwsch Vlaanderen wordt in Breskens op een tweetal jacht- en scheepswerven de scheepsbouw uitgeoefend. Verder vindt men een aantal kleine industrieën, waarvan enkele klompenfabrieken in Clinge en St Jansteen genoemd kunnen worden. Op de jaarlijkse klompenbeurs in St Oedenrode waar in 1970 ong. 90 klompenfabrikanten aan deelnamen werd de klompenwisselbeker gewonnen door de Gebr. v. d. Branden uit Clinge.

Opgemerkt zij dat inmiddels vele van bovengenoemde industrie-ondernemingen zijn omgezet van N.V. in B.V. (Besloten vennootschap).

Visserij

Evenals in de rest van het Deltagebied werd de visserij in Zeeuwsch Vlaanderen al van oudsher bedreven. De meeste van de vele Zeeuws-vlaamse havenplaatsen hadden met de visserij te maken. In tijden van bloei was er veel afzet en export; in tijden van verval zocht men naar middelen tot verduurzaming van de produkten. De uitvinding van het haringkaken was dan ook van groot belang. We kunnen dit niet voorbijgaan zonder nogmaals Biervliet te noemen waar het standbeeld van Willem Beukelsz is geplaatst al is dan nooit het bewijs geleverd dat hij het haringkaken heeft uitgevonden, al zou hij het in elk geval wel hebben verbeterd.

Ook de schelpdierencultuur heeft in Zeeuwsch Vlaanderen een grote bloei gekend. Het Belgische Boekhoute (gelegen op ruim 1 km ten zuiden van de Nederlands-Belgische grens), dat op het eind van de 15e eeuw een haven bezat waaruit men via de Braakman de Honte of Westerschelde kon bereiken, werd bekend vanwege de mosselvisserij. Oorlogen en inundaties waren de oorzaken van ingrijpende veranderingen. Toen de Philippinepolder in 1700 en de Groote Isabellapolder in 1794 waren herdijkt werd de haven van Boekhoute ingericht op het eind van het ter plaatse bekende Olmendijkje — de scheidingsdijk tussen beide ge-

noemde polders — een paar km ten westen van Philippine (zie fig. 102).

J. Ch. Cornelis⁴²⁴) schrijft over „het steeds groeiende bedrijf aan het Olmendijkje” en vermeldt het aangaan van een soort belangengemeenschap tussen inwoners van Philippine en van Boekhoute. Hij noemt „een „overeenkomst tot het stichten van een Mosselaarsvereniging op d’Havene „te Bouchoute, getekend 30 juni 1823 en geregistreerd te Eecloo 11 juli „1823”.

Tijdens de Belgische onlusten (1830/31) verbood de Nederlandse regering het laden en lossen in de haven van Boekhoute. Na de scheiding van 1839 werd dit in het scheidingsverdrag bekrachtigd. Omdat daarna de verzanding der toegangseulen ook een woordje meesprak, trokken van lieverlede mosselvisserij uit Boekhoute naar Philippine. Dat betekende de opkomst van de mosselindustrie aldaar. Een gunstige omstandigheid was dat het aangrenzende Braakmangebied zeer geschikt bleek voor het uitzaaien van mosselzaad op daartoe uitgezochte percelen. In fig. 222 zijn

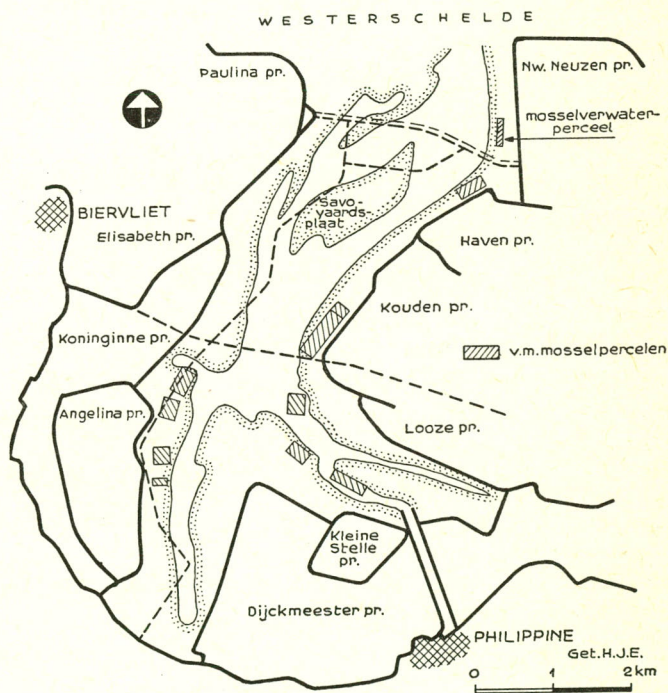

fig. 222. Overzicht mosselpercelen in het Braakmangebied met inpolderingen tot 1920 en daarbuiten met laagwaterlijn van omstreeks 1880. De dubbele en enkele streeplijnen geven resp. de in 1952 aangelegde dijk en de hoofdweg aan.

de mosselpercelen aangegeven, die omstreeks 1900 als zodanig verpacht waren.

In 1883 werd door de vissers van Philippine bijna 10000 ton mosselzaad

aangevoerd, waarvan ruim een derde deel afkomstig was van de Zuiderzee. De rest kwam van de Belgische kusthavens en van de sinds 1880 verpachte strandhoofden tussen Cadzand en Breskens. In hetzelfde jaar werden in Philipinne 30000 ton (1 ton mosselen = 100 kg) volwassen mosselen à f 5 per hl voor de eerste kwaliteit en f 2,60 per hl voor de tweede kwaliteit afgevoerd.⁴²⁵)

Het bleek evenwel een tijdelijke zaak. Het Braakmangebied was aan het verzanden en de haventoeegang naar Philippine verzandde mee. Toen in 1900 de bedijking volgde van twee polders (met de toepasselijke namen Mosselpolder en Kanaalpolder) werd gelijk een nieuw havenkanaal gegraven. (Zie onder havens in hoofdstuk VI). De mosselbedrijvigheid in Philipinne scheen voorlopig veiliggesteld. Men bereikte omstreeks 1911 zelfs een recordomzet van 130000 balen (tonnen) mosselen per jaar. „Tieners” van toen weten wellicht nu nog te vertellen van de bedrijvigheid van zo'n honderd vissersvaartuigen in de haven van Philippine. Kort nadien trad een „mosselziekte” op, die niet bevorderlijk was voor de schelpdierencultuur. In de toen aangebroken mobilisatiejaren maakte men van de nood een deugd: zo werden o.a. in 1917 op de haven van Philippine ruim 300 ton lamsoren (op de Braakmanschorren gesneden groente) verpakt en verzonden.⁴²⁶)

Na de oorlog kwam er wel een opleving van de mosselindustrie maar voor Philippine slechts ten dele. De verzanding van de Braakmangeulen en vooral van de havengeul naar Philippine speelde parten, zie par. 1, hfdst. VI onder havens. Nieuw opgerichte mosselcoöperaties „Phimos” en „Phimoul” bevorderden wel de handel maar mochten niet baten voor de vaart op de haven. De tweede wereldoorlog bracht nog meer tegenspoed en men kan wel zeggen het begin van het einde van de mosselindustrie in Philippine, die in 1952 toen de Braakman afgesloten werd, definitief was. Enkelen hadden inmiddels hun activiteiten in de schelpdierencultuur verplaatst naar Yerseke, sommigen zochten het in de fruitteelt. Alleen de mosselrestaurants zijn gebleven, waarvan vooral onze Zuiderburen druk gebruik maken.

In Zeeuwsch Vlaanderen werd op het eind van de vorige eeuw de visserij (afgezien van de mosselcultuur in Philippine) grotendeels uitgeoefend in het oostelijk deel; zo waren b.v. in 1891 in Breskens geregistreerd 9 hoogaarden en in Clinge 80 hengsten (type vaartuig) en 8 hoogaarden.⁴²⁷) Zoals uit het hiernavolgende overzicht blijkt is de situatie thans drastisch gewijzigd. Nog kort voor de jongste wereldoorlog trok men in Breskens in hoofdzaak op de garnalenvangst. Na 1945 kozen de Urker vissers de haven van Breskens als basis voor hun activiteiten op de haringvisgronden voor de Belgische en Franse kust.⁸⁴²) Maar ook de Bressiaanders breidden hun vissersvloot uit.

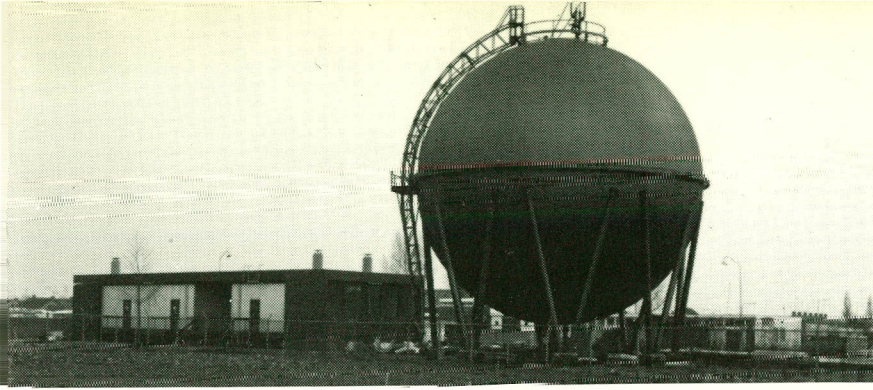

fig. 224.

De hoge-drukbolgashouder te Axel, gebouwd in 1964.

fig. 227.

Luidspreker-installatie op de schorren langs de Westerschelde (aan de Zuidbevelandse kant bij Borssele) opgesteld om bij mist te waarschuwen om niet te ankeren in het kabelgebied. De installatie was na 1970 niet meer nodig en is opgeruimd; alleen de stelling is nog aanwezig.

Foto: Jaarverslag PZEM 1957

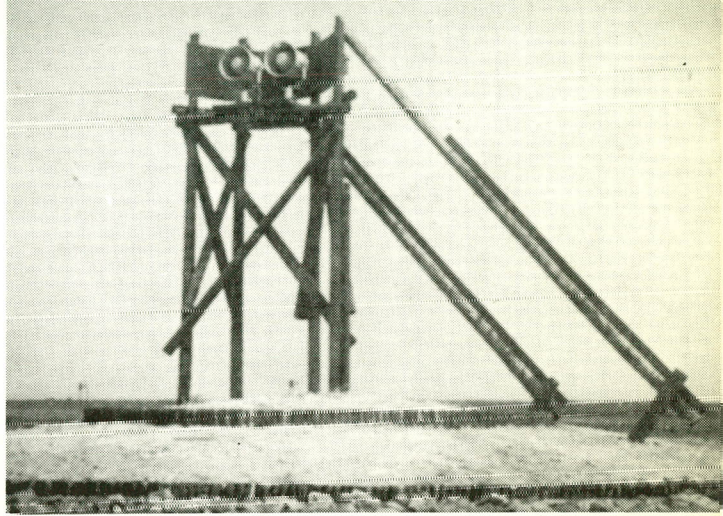

fig. 228.

De watertoren te Oostburg met op de voorgrond een restant van een van de voormalige scheepvaartwegen naar Oostburg. (tracé via Scherpbier naar Sasput).

fig. 229.

Overzicht van het complex zoetwaterfabriek bij Terneuzen.

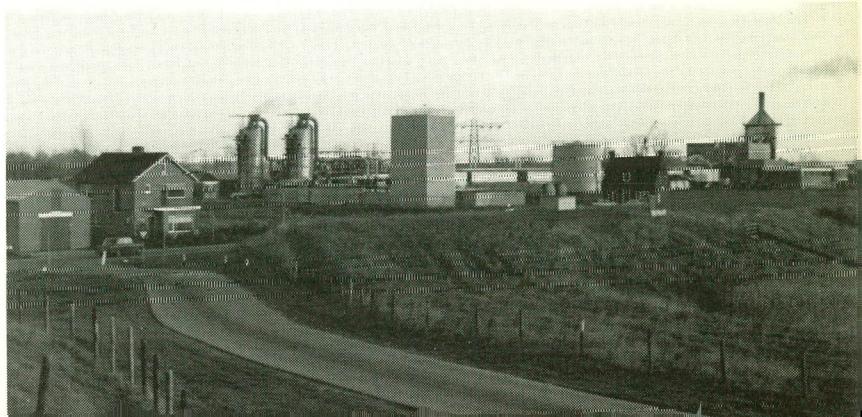

fig. 230.

De haven van Sluis,
sinds 1940 „in ruste”.
Opname 23 april 1973.

fig. 232.

De tijhaven van de
Paulinapolder in haar
laatste jaren. Opname
1970.

fig. 234.

De haven van Hoofd-
plaat in 1962. In 1969
werd de haven voor de
schipvaart afgeslo-
ten.

fig. 237.

Feestelijke opening van het havenkanaal te Philippine in 1900.

Documentatiecentrum Zeeuws Deltagebied

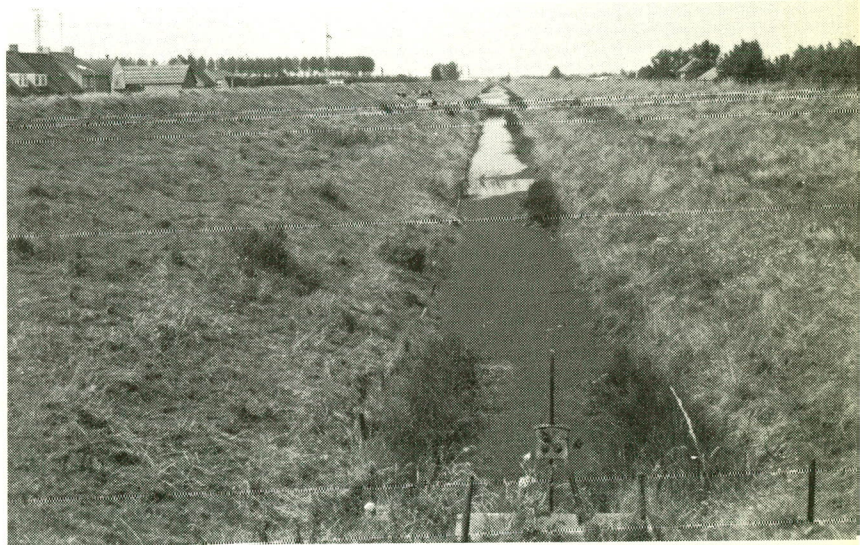

fig. 238.

Een beeld van het havenkanaal uit fig. 237, opgenomen in 1972. Het kanaal werd in 1952 afgesloten van het buitenwater door de inpoldering van de Braakman.

fig. 241.

De dichtgeslibde Koningin Emmahaven (aangelegd in 1897) in Oost Zeeuwsch Vlaanderen; opname augustus 1970. Op de achtergrond de voormalige havenmeesterwoning, thans zomerwoning „t Schorrenhuis”.

fig. 248.

Pontveer bij Sluiskil, ingesteld bij de kanaalverbreding van 1961/1968. Kosteloos Rijksveer.

fig. 249.

De eerste veersteiger bij Breskens omstreeks 1928 op de kop van de Westhavendam te Breskens, dienstdoende als hulpsteiger, wanneer de veerboot bij laag water niet in de haven kon komen.

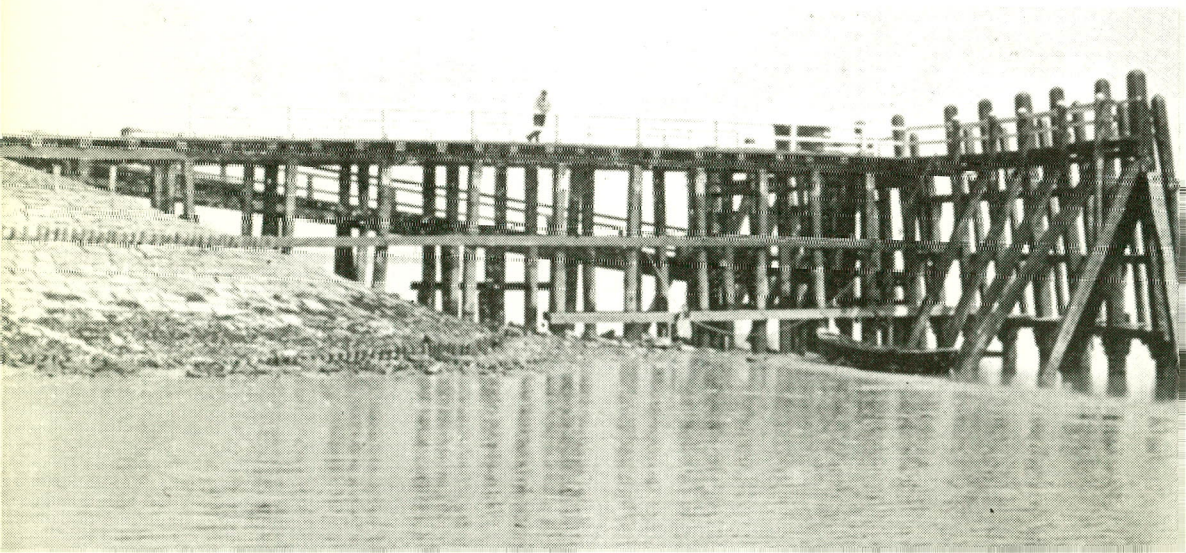
Foto: „De Veldbode”, december 1928

fig. 251.

Aanlegsteiger te Walsoorden in 1904, gebouwd in 1873 en heeft dienst gedaan tot 1920 toen de aanleginrichting werd „gemoderniseerd”.

Foto uit: „Demerara Greenheart”, Houthandel voorheen G. Alberts, Middelburg

Op 1 januari 1963 behoorden 142 van de 693 in Zeeland geregistreerde vissersschepen in Zeeuwsch Vlaanderen thuis; ze zijn hieronder per gemeente vermeld.⁴²⁹⁾

Voor de oester- en mosselvisserij:

	aantal	totaal ton	totaal pk's
Clinge	6	34	42
Graauw	3	56	150
Hontenisse	2	140	79
Hoofdplaat	1	29	77
Terneuzen	3	98	205
	—	—	—
	15	357	553

Voor de kleine trawl- en garnalenvisserij:

Breskens	31	870	3083
Clinge	3	29	55
Graauw	1	22	60
Hontenisse	3	98	255
Terneuzen	4	91	374
	—	—	—
	42	1110	3827

Voor de overige visserij:

Biervliet	2	3	28
Breskens	12	13	122
Clinge	10	13	25
Graauw	23	25	16
Hontenisse	19	44	97
Terneuzen	19	38	263
	—	—	—
	85	136	551

Totaal	142	1603	4931

Zoals uit bovenstaand overzicht blijkt, ligt het zwaartepunt van de visserij in Zeeuwsch Vlaanderen in Breskens. In de overige plaatsen zijn merendeels kleine scheepjes aanwezig bestemd voor de vangst van schaal- en weekdieren en voor de kleine visserij zoals in fig. 223, p. 394 is afgebeeld. Voor de schepen met een inhoud van meer dan 7 ton volgt hieronder een overzicht per 1 januari 1970.⁴³⁰⁾

Motorkotters en motorvaartuigen:

	aantal	totaal ton	totaal pk's
Breskens	23	934	5783
Hontenisse	5	241	369
Terneuzen	7	233	870
	—	—	—
Totaal	35	1408	7022

Ook hieruit blijkt de belangrijkheid van Breskens voor de zeevisserij. De laatste jaren zijn er veel minder schepen, maar is er belangrijk meer tonnage. De opbrengst van de te Breskens aangevoerde zeevis bedroeg

in 1969: 19.612.060 kg met een waarde van f 4.978.944,⁴³¹) waarmee na IJmuiden, Urk, Scheveningen, Yerseke, Den Helder, Harlingen, Den Oever en Stellendam de negende plaats was bezet.

§ 3. OPENBARE ENERGIE- EN NUTSBEDRIJVEN.

Gas De eerste gasfabrieken in ons land werden opgericht in 1825 te Amsterdam en Rotterdam en in 1834 te Haarlem; het waren geconcessioneerde bedrijven. De eerste Nederlandse gasfabriek als overheidsbedrijf werd in 1848 opgericht te Leiden. In 1850 telde ons land 12 gasfabrieken; daarna ging het snel. In 1910 bedroeg het aantal 186; het maximum werd bereikt in 1920 met 200 fabrieken, waarvan 167 door gemeenten en 33 door particulieren werden geëxploiteerd.⁴³²)

Gas was ruim 100 jaar geleden de eerste in Zeeland ingevoerde energiebron. Nadat in 1886 in Terneuzen een onderzoek was ingesteld naar de mogelijkheid om daar een gasfabriek te stichten kwam men tot de conclusie dat petroleumverlichting goedkoper was.⁴³³) Toch was in 1870 in Hulst een eerste gasfabriek gesticht waar overigens met weinig succes gas werd geproduceerd uit petroleum. Pas rond 1900 kwam de gasproductie in Zeeuwsch Vlaanderen op gang. In 1899 kreeg de gemeente Aardenburg vergunning voor oprichting van een gasfabriek (aërogeengas) en in 1914 vergunning voor oprichting van een steenkolengasfabriek,⁴³⁴) waarna de productie van aërogeengas werd gestopt; tot 1932 werd te Aardenburg gas in eigen fabriek geproduceerd. In dat jaar werd door de gemeente Aardenburg met de maatschappij H. Desclée en Cie uit het Belgische Doornik een 40-jarig contract gesloten voor levering van gas uit Brugge via Sluis. Sluis betrok toen al geruime tijd gas van diezelfde maatschappij.

Enige jaren later waren er in West Zeeuwsch Vlaanderen drie particuliere maatschappijen, die gas leverden, te weten: de N.V. „Ebes” te Brugge aan Aardenburg, de „Zeevlam”, aan Sluis en de N.V. „De Liefde” te Culemborg (aan Oostburg en Zuidzande).

Op 12 april 1940 werd te Sluis opgericht de N.V. Zeeuwsch-Vlaamsche Gasmaatschappij, waarvan het kantoor te Aardenburg stond en waarvan de zetel van het dagelijks bestuur was gevestigd bij N.V. „Ebes” te Brugge. Het merendeel van West Zeeuwsch Vlaanderen werd daarna door deze nieuwe Maatschappij van gas voorzien.

In Oost Zeeuwsch Vlaanderen werd in Hulst in 1906 op het Oranjobolwerk bij de Gentse Poort een nieuwe gasfabriek opgericht; uitbreiding volgde in 1911. In Axel werd eind 1911 een eigen gasfabriek in bedrijf gesteld;⁴³⁵) Terneuzen gebruikte sinds 1926 gas van de fabriek te Axel. Voorts werd in Sluiskil cokesovengas geproduceerd dat voor de industrie ter plaatse werd benut; in 1951 werd bovendien dat gas naar Midden

Zeeland gevoerd, waarvoor een contract tussen de Cokesfabriek en het voormalige Staatsgasbedrijf was gesloten. Door drie gastransportleidingen gelegd door de Westerschelde werd tot 1967 het Sluiskilgas over de bodem van de Westerschelde gevoerd. Er was dus een verscheidenheid van gasleveranties en dat ging zo door tot in de jaren zestig; de in 1959 ontdekte aardgasbel uit Slochteren bracht toen een grote omwenteling tot stand.

Toch werd in Axel in 1964 nog hard gewerkt aan de modernisering van het gasbedrijf. Er werd een nieuwe hogedrukbolgashouder — fig. 224, p. 411 — met een capaciteit van 15000 m³ gebouwd en een nieuw gasontvang- en distributiestation opgericht. Maar het aardgas stond reeds voor de deur; op 1 maart 1965 werd in Goes een nieuwe N.V. Zeeuwse Gasmaatschappij (ZEGAM) opgericht met de bedoeling de gasvoorziening van geheel Zeeland te verzorgen. In Zeeuwsch Vlaanderen was Axel de eerste gemeente, die in dat jaar zijn — in 1964 gemoderniseerde — bedrijf met ongeveer 6000 aansluitingen aan de ZEGAM overdroeg.

Ofschoon bij de meeste gasbedrijven aanvankelijk enige terughoudendheid werd betracht, bleek de bereidheid tot overdracht aan de ZEGAM slecht een kwestie van tijd te zijn. Terneuzen, dat vanuit Axel gas ontving, trad eveneens in 1965 als zelfstandig aandeelhouder tot de ZEGAM toe. De concessie, die in 1926 voor 50 jaar lang aan Axel voor gasleverantie aan Terneuzen was verleend, werd toen ingetrokken.

Nadat in Oost Zeeuwsch Vlaanderen ook Hulst was toegetreten, volgden in 1966 ook de twee Belgische maatschappijen N.V. „Ebes” en „Zeevlam” en de Culemborgse fa L. J. Metz, die alle drie in West Zeeuwsch Vlaanderen tot dan toe de gasleverantie hadden verzorgd. De overneming van de twee Belgische bedrijven werd op woensdag 2 februari 1966 in het raadhuis te Breskens door de ZEGAM bekrachtigd.

Inmiddels waren met betrekking tot exploitatie van de aardgasbel alom in den lande vele activiteiten ondernomen. Het bouwprogramma van de N.V. Nederlandse Gasunie voorzag o.a. in de aanleg van een hoofdtransportleiding door heel Nederland. Een tak daarvan voerde vanaf Slochteren naar Ravenstein alwaar een splitsing plaatsvond in een leiding naar Hilvarenbeek en één naar Zuid Limburg. Het traject via Hilvarenbeek werd in 1965 verlengd tot Sluiskil, welke aftakking bestemd is voor de aardgasvoorziening van geheel Zeeuwsch Vlaanderen en van westelijk Noord Brabant. Die bedrijvigheid bereikte in 1965 de oevers van de Westerschelde in het uiterste zuidoosten bij de Nederlands-Belgisch grens.

Op de grens van Noord en Zuid Nederland is toen een gigantisch karwei uitgevoerd. Drie zware buisleidingen, waarvan één voor de aardgasvoorziening en twee voor zoetwatertransport uit Brabant naar Zeeuwsch Vlaanderen moesten door de Westerschelde worden gelegd,

terwijl en passant nog een kruising „in den droge” werd verricht om de toen in uitvoering zijnde Schelde Rijnverbinding op voldoende diepte te passeren.

In fig. 225 is de situatie van het tracé getekend. De normale manier om zinkers in een rivier te leggen kon hier moeilijk worden toegepast. De rivier wordt ter plaatse druk bevaren (vaart op Antwerpen), het tijverschil bedraagt 4 m à 5 m, stroomsnelheden van bijna 2 m per seconde zijn geregistreerd, terwijl het zandtransport niet is te verwaarlozen.

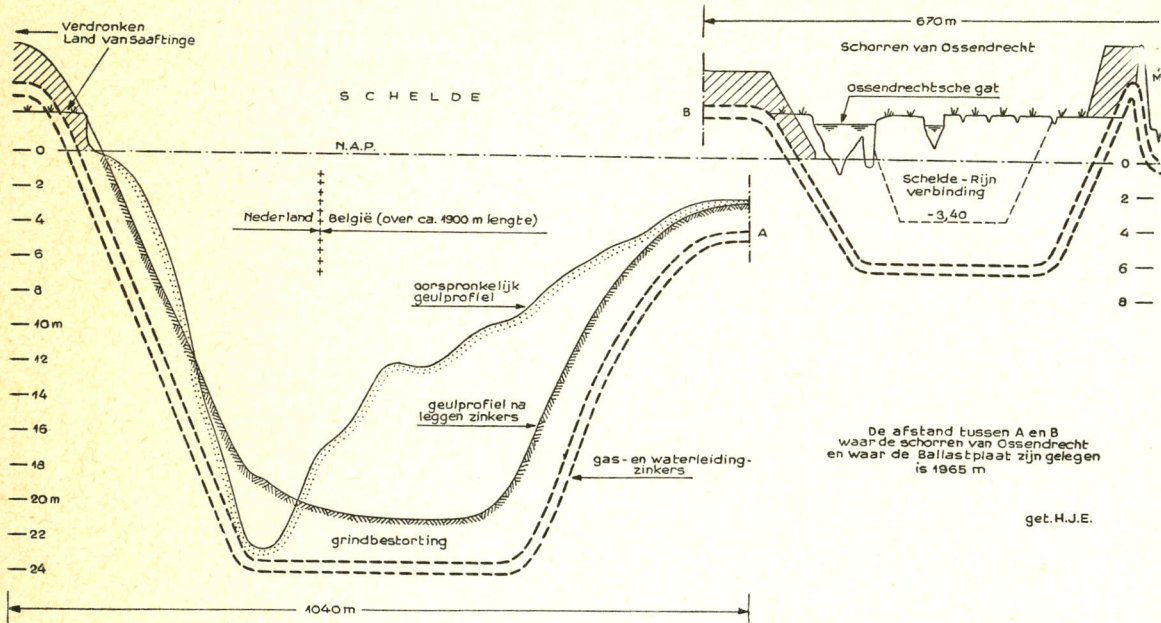

fig. 225. Dwarsprofiel van kruising van de Schelde en van de Schelde Rijnverbinding bij de Nederlands-Belgische grens van gas- en waterleidingzinkers aangebracht in 1965/66 en 1970.

Ter plaatse ligt tussen Saaftinge en Zandvliet midden in de Westerschelde een zandplaat — de Ballastplaat —. Na baggering van een geul tot N.A.P. — 20 à 23 m werden de zinkers vanaf beide oevers door de geul naar de Ballastplaat getrokken en daar op een installatie van stalen jukken (op het zgn. laseiland) aan elkaar gelast. Een karwei dat alleen met inzet van veel groot materieel en toepassing van een speciale las-techniek tot een goed einde kon worden gebracht. Het is hier niet de plaats om de technische bijzonderheden te memoreren, maar het was een stuk waterbouwkunde van bijzondere aard.

Met het gereedkomen van het zinkerproject kon het aardgas (en zoetwater) Zeeuwsch Vlaanderen bereiken zodat in september 1966 in Terneuzen voor het eerst aardgas werd ontstoken; het werd gevolgd door een

officiële ingebruikneming op 28 september 1966 te Sas van Gent. Daarna volgden spoedig vele Zeeuwsvlaamse gemeenten. De 50.000e Zeeuwse aansluiting vond plaats op 1 september 1969 in Cadzand, één der verst gelegen aansluitingen vanuit Slochteren. In 1970 waren in Zeeuwsch Vlaanderen 35 woonkernen aangesloten. Zeeland telde in 1971 ongeveer 70.000 aansluitingen, waarmee het streefgetal voor dat jaar was bereikt. In november 1972 werd de 75.000e aardgasaansluiting gemeld en wel in de gemeente Westerschouwen.

Op organisatorisch gebied had men evenmin stil gezeten. Nadat reeds in november 1968 door de algemene vergadering van aandeelhouders van de ZEGAM met 474 stemmen voor en 180 stemmen tegen tot een fusie met de PZEM was besloten, werd die fusie op 1 januari 1970 van kracht. De naam werd gewijzigd in N.V. Provinciale Zeeuwse Energie-Maatschappij maar met dezelfde aanduiding N.V. PZEM. De nieuwe maatschappij heeft tot doel geheel Zeeland van gas en elektriciteit te voorzien. Een reeds in 1963/64 geuite wens om een Provinciaal Energiefonds op te richten⁴³⁶) was verwezenlijkt. Het in 1970 reeds dertien jaar door de PZEM uitgegeven voorlichtingsblad „Stroom” kreeg toen de naam „Energie”.

De eerste openbare verlichting in ons land dateert van 1597, toen in **Elektriciteit** Amsterdam lantaarnopstekers werden aangesteld. In 1663 verscheen de patentolielamp van Jan van der Heijden, die de verlichting zeer verbeterde. Dan volgt in het begin van de 19e eeuw de verlichting met behulp van gas.

Dat er tegen de nieuwe verlichting nog wel bezwaren rezen, blijkt uit een beschouwing in 1816 in de „Kölnische Zeitung”, waarin o.a. het volgende voorkwam:

1. Straatverlichting is een poging om de indeling in dag en nacht volgens goddelijke wereldorde te verstoren.
2. Het is een onrecht van mensen, die de straatverlichting niet nodig hebben, te verlangen, dat ze daarvoor meebetalen.
3. De dampen van de gasverlichting zijn schadelijk. Het publiek zal tengevolge van de betere straatverlichting des avonds ook langer op straat vertoeven en meer kou vatten.
4. De vrees voor duisternis zal verdwijnen; dronkenschap en verdorvenheid der zeden zullen daardoor toenemen.
5. De paarden zullen door de sterke verlichting schrikken. Ook zal de straatverlichting de dieven nog ondernemender maken.⁴³⁷)

Wij, als mensen van de 20e eeuw, de eeuw van de „wondere wereld der techniek” kunnen moeilijk die gedachtengang van ruim anderhalve eeuw geleden, serieus nemen. Maar zullen de mensen van 150 jaar na dezen onze visie, die toch dikwijls een overheersend technische inslag heeft, ook nog kunnen vatten? De huidige ontwikkeling in ogenschouw nemend, menen wij dat er reden genoeg is, aan te nemen, dat zij even vreemd zullen staan t.o.v. onze technische visie en misschien in nog sterkere mate, dan wij thans staan t.o.v. de aangehaalde beschouwing van 1816.

We houden ons verder bij Zeeuwsch Vlaanderen. De elektriciteit deed

haar intrede per stad, dorp of per gemeente. Sinds 1879 toen Thomas Alva Edison met zijn eerste bruikbare gloeilamp kwam en sinds 1891 toen Philips in Eindhoven met de fabricage van gloeilampen begon is er heel wat op dat gebied veranderd. Terneuzen was waarschijnlijk de eerste plaats in Zeeuwsch Vlaanderen, waar in 1901 een elektrische centrale tot stand kwam, waarvoor de ingenieurs Hofstede, Crull en Willink uit Borne concessie hadden gekregen.⁴³⁸) In vele plaatsen werd vervolgens door een particuliere ondernemer een centrale opgericht voor opwekking van elektriciteit, die via een bovengronds net werd gedistribueerd. We noemen er een aantal:

Breskens was één van de eerste plaatsen waar (in 1910) een dergelijke centrale werd ingericht. Vanaf 1 oktober 1913 werd in Schoondijke stroom (220 Volt) geleverd, die werd opgewekt door twee petroleummotoren van 20 pk. In hetzelfde jaar werd begonnen met de bouw van een centrale te IJzendijke waar op 1 mei 1914 de stroomlevering kon beginnen.⁴³⁹) In 1917 werd in Hoek een elektriciteitsnet aangelegd voor f 50.000. In 1918 werd te Cadzand door de particuliere ondernemer W. C. Smit een dergelijk net (220 V) aangelegd met als bron een zuiggasmotor van 20 pk, kosten f 20.000. In hetzelfde jaar volgden Zaamslag en Groede met de aanleg van een net; op dat van Groede werd in 1924 ook de buurtschap Kruisdijk aangesloten.

Inmiddels was op 3 mei 1919 te Middelburg een provinciaal elektriciteitsbedrijf opgericht onder de naam Provinciale Zeeuwsche Elektriciteits Maatschappij (P.Z.E.M.). Nadat in de twintiger jaren reeds veel Zeeuwse gemeenten tot de PZEM waren toegetreden werd in 1923 begonnen met de stroomlevering uit de door de PZEM opgerichte centrale te Westdorpe. Daartoe werden in de jaren 1923 t/m 1929 vele Zeeuwsvlaamse gemeenten op het PZEM-net aangesloten of werden bestaande laagspanningsnetten overgenomen. De overneming van het Terneuzense bedrijf, dat tot 1930 werd gedreven door de Industriële Maatschappij te Amsterdam volgde in datzelfde jaar.⁴⁴⁰ Eveneens volgde toen overneming van de laagspanningsnetten Philippine, Schoondijke, Boschkapelle, Stoppeldijk, St Jansteen en Waterlandkerkje.

In 1931 nam de PZEM de laagspanningsnetten Biervliet, Clinge, Hoek en Nieuwvliet over; in 1932 Breskens, Cadzand, Graauw en Langendam en Hoofdplaat. Aan zes gemeenten in Zeeuwsch Vlaanderen werd medio 1933 door de PZEM nog stroom in het groot verkocht, te weten: Hengstdijk, Hontenisse, Oostburg, Sas van Gent, Westdorpe en Zaamslag, waarvan de netten overigens ook spoedig werden overgenomen zodat sinds die tijd geheel Zeeuwsch Vlaanderen van stroom wordt voorzien door de PZEM. Sindsdien zijn vele verbeteringen aangebracht en is de stroomvoorziening aangepast aan de behoefte, die vooral met de industrie-

vestiging verband houdt. De in 1923 opgerichte centrale te Westdorpe maakte een flinke groei door. Na de oorlog 1940/45 kwamen plannen aan de orde voor de stroomvoorziening van geheel Zeeland. Men richtte zijn blik naar Brabant; dat resulteerde o.a. in de aanleg van een koppelverbinding tussen een eigen nieuw op te richten net en het net van de N.V. Provinciale Noordbrabantse Electriciteits Maatschappij (PNEM). Dit was ook voor Zeeuwsch Vlaanderen van belang.

Van het nieuwe 50 kV transportnet, bestaande uit een ring Vlissingen-Goes-Westdorpe-Vlissingen, kwam de kabel Vlissingen-Goes het eerste gereed; de schakel Goes-Westdorpe kwam in 1950/51 en de schakel Westdorpe-Vlissingen in 1953 tot stand.⁴⁴¹) Dat betekent dat in die jaren de eerste elektriciteitskabels door de Westerschelde zijn gelegd; de tracés zijn in fig. 226 aangegeven. De elektrische energie wordt verder in Zeeuwsch Vlaanderen gedistribueerd via aldaar gebouwde schakel- en verdeelstations en hoogspanningslijnen. De centrale te Westdorpe kon zodoende in 1958 worden opgeheven.

Behalve het 50 kV net heeft de PZEM in 1970 zelfs een bundel van zes oliedrukkabels van 150 kV, gecombineerd met een communicatiekabel, door de Westerschelde tussen Ellewoutsdijk en Terneuzen gelegd. De kabels zijn speciaal vervaardigd door de N.V. Nederlandse Kabel Fabrieken (N.K.F.) te Delft; de waterkabels werden in lengten van ca 2500 m gefabriceerd en op zgn. Zeelandhaspels verpakt, haspelgewicht ca 85 ton,⁴⁴²) naar Zeeland vervoerd. Met deze kabels werd een verbinding tot stand gebracht tussen de Zeelandcentrale in Vlissingen en de nieuwe centrale te Borssele met een nieuw 150 kV station te Westdorpe in Zeeuwsch Vlaanderen. De bundel kreeg de naam „Zeelandkabel”.

Een onderzoek naar de mogelijkheid om een dergelijke hoogspanningsleiding met masten over de Schelde te leiden bleek op vele bezwaren te stuiten. Eén daarvan was dat de masten zeer hoog moesten worden omdat een vrije doorvaart van ong. 80 m voor de vaart van en naar Antwerpen gegarandeerd moest zijn. Er werd gekozen voor het bodemtracé, en wel tussen Terneuzen en Ellewoutsdijk, waarbij de bijna 30 m diepe geulen het Pas van Terneuzen en de Everinge met de daartussen gelegen zandplaat (de Middelpmaat) moesten worden gekruisd, zie fig. 226.

De uitvoering bleek op het gebied van kabelleggen een spectaculair karwei te worden vooral omdat de eis was gesteld dat de bundel in een sleuf van 3 m diep in de bodem moest worden gelegd en dat de bodem na de kabellegging in de oorspronkelijke toestand moest worden teruggebracht. Behalve de N.V. Visser en Smit Aannemingsmaatschappij te Papendrecht, die het leggen der land- en waterkabels heeft verzorgd, werd door de N.V. Baggermaatschappij Holland te Hardinxveld groot

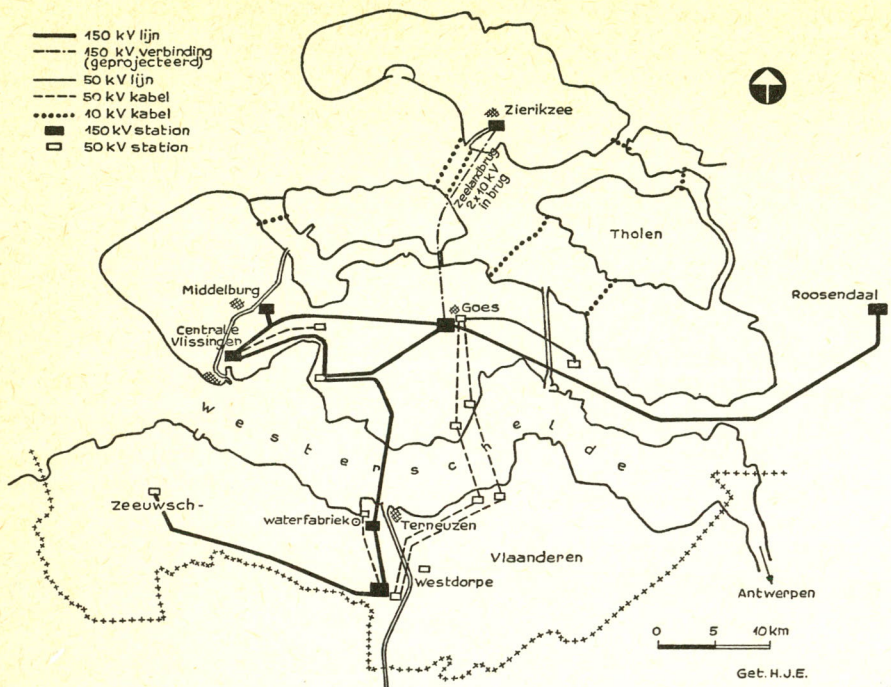

fig. 226. Overzicht PZEM-energieverbindingen in Zeeuws Vlaanderen met overig Zeeland. (Uit gegevens welwillend beschikbaar gesteld door de PZEM).

materieel ingezet, o.a. één der grootste baggermolens ter wereld, de Holland I, die tot ruim 30 m diep kan baggeren, en de zandzuigers Holland I en Holland VI, die tot 40 m diep kunnen zuigen.

Voor de plaatsbepaling van de te baggeren kabelsleuf werd gebruikgemaakt van Decca plaatsbepalingsapparatuur en van een laserstraal, terwijl bij het leggen van de kabels behalve de laserstraal bovendien een sonarinstallatie werd ingeschakeld. „In de laser” betekent in de goede koers.

Op 18 juni werd vanaf Terneuzen naar de Middelpaalt overgestoken. Inmiddels was enkele dagen eerder een afdeling van de Genie ingeschakeld. De plaats waar de kabels over de zandplaat moesten worden gebracht was nl. dermate aangezand dat verlaging noodzakelijk was om het overvaren met de kabelpontoon mogelijk te maken. De Genie, gearriveerd in Ellewoutsdijk met boten en pontons, heeft toen met bulldozers de zandplaat ter plaatse van het kabeltracé met ettelijke dm verlaagd.

De operatie, die dus in twee fasen werd uitgevoerd, bereikte medio augustus 1970 een hoogtepunt, toen de kabelbundel bij windkracht 8 van Ellewoutsdijk naar de Middelpaalt in de Westerschelde werd getrokken.

De verbinding met het gedeelte dat reeds enkele weken eerder vanaf Terneuzen naar de Middelploaat was getrokken, was toen spoedig een feit.

Teleurstellend voor belanghebbenden was de schade, die op 22 februari 1972 werd veroorzaakt aan het kabelgedeelte op de Zeeuwsvlaamse oever door de Russische tanker Winnitza. Ankermanoeuvres bij het wegvaren van dit schip van de in de nabije omgeving liggende Dow-steiger leidden tot het ongelukkige voorval dat één van de twee kabelcircuits (drie van de zes kabels) werd kapotgetrokken. Snelle akties werden op touw gezet voor het herstel, zodat in het najaar 1972 de verbinding opnieuw volledig was; ongeveer 150 m westwaarts van het traject 1970 was een nieuwe kabelbundel (twee circuits elk van 3 kabels) gelegd tussen de Zeeuwsvlaamse oever en de Middelploaat in de Westerschelde. De financiële schade liep evenwel in de miljoenen.

Een schrale troost was dat in het voorjaar van 1973 ook één van de Dow-pijpleidingen tussen Ellewoutsdijk en de Nieuw Neuzenpolder in het Pas van Terneuzen met een scheepsanker werd kapotgetrokken. Het leggen van een nieuwe pijpleiding is thans in uitvoering.

Behalve de genoemde 150 kV kabelbundel van 1970 lagen tot voor kort nog 10 PZEM-kabels op de Scheldebodem tussen Zuid-Beveland en Zeeuwsch Vlaanderen, te weten: zes kabels tussen Baarland en de Eendragt/Hellegatpolder in Zeeuwsch Vlaanderen (waarvan vier gelegd in 1950, één in 1959 en één in 1965) en vier kabels gelegd in 1953 tussen een punt ten noordwesten van Borssele en een punt ten oosten van Hoofdplaat. Slechts twee van de tien kabels heeft men intact gelaten, de andere zijn sinds 1971 opgeruimd of buiten bedrijf. Uit al die activiteiten blijkt wel dat Zeeuwsch Vlaanderen in de laatste kwarteeuw een grote afnemer van elektrische energie is geworden.

Ofschoon niet tot Zeeuwsch Vlaanderen behorend mag toch niet onvermeld blijven dat de PZEM aan de noordzijde van de Westerschelde bij Borssele in 1969 is begonnen met de bouw van een kernenergiecentrale (477 megawatt), die in juni 1973 in bedrijf is gesteld. In hetzelfde complex werd tevens een conventionele centrale (175 megawatt) gebouwd, die reeds op 3 december 1971 officieel in gebruik werd genomen. Inmiddels werd in oktober 1972 besloten tot de bouw van een tweede conventionele centrale bij Borssele (190 megawatt) waarvan de bouw ondertussen is begonnen. Overigens worden plannen voor een 380 kV verbinding met Geertruidenberg uitgewerkt terwijl thans de plannen tot bouw van een tweede kernenergiecentrale vele gemoederen in beweging houden.

Een kleine bijzonderheid, verband houdende met de reeds opgeruimde 50 kV kabels bij Borssele, was dat ter voorkoming van schade door het ankeren van schepen bij mist, aan de Zuidbevelandse zijde in het schor een luidspreker-installatie was opgesteld, zie fig. 227, p. 411. Bij mist zette men die megafoon in werking en schalde over het water een stem: „Niet ankeren — no anchor”. Het zal nooit te bewijzen zijn of veel of weinig schade door deze stem aan de kabels is voorkomen.

Wat Zeeland betreft hebben niet minder belangrijke bedrijven ten algemenen nutte — de waterleidingbedrijven — Zeeuwsch Vlaanderen

Water-
leiding

eerst eind 1936 bereikt. Men zou kunnen denken dat het gemis aan voldoende duingebieden in Zeeuwsch Vlaanderen, die in eerste instantie de waterleveranciers plegen te zijn daarop van invloed is geweest. Maar de geschiedenis leert dat ook andere factoren een rol speelden en de aanleg van een waterleidingnet hebben vertraagd. Men had ongeveer een kwart-eeuw van onderhandelen nodig om tot aanleg te komen en dan nog een aanleg van een bescheiden net.

Reeds in 1910, toen de voormalige Staatscommissie tot het geven van advies inzake plannen voor drinkwatervoorzieningen werd ingesteld, kwam het watertekort voor Zeeuwsch Vlaanderen ter sprake. Op grond van eerder in die streek verrichte boringen kwam men tot de ontdekking dat in de streek zelf geen voldoende hoeveelheid bruikbaar water was te vinden en dat derhalve het water uit Noord-Brabant of uit Zuid-Beveland aangevoerd zou moeten worden.⁴⁴³) Pogingen om de gemeentebesturen tot medewerking te krijgen, schenen aanvankelijk te lukken, doch strandden toen het op een kostenverdeling aankwam.

Op initiatief van mr P. Dieleman en F. C. O. M. Hombach, leden der Provinciale Staten, werd alsnog een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheden voor aanleg van een drinkwaterleiding voor geheel Zeeuwsch Vlaanderen met watervoorziening uit bronnen in de eigen streek. Een daartoe op 14 december 1916 te Terneuzen opgericht werkcomité met de heer Hombach als voorzitter, beijverde zich om propaganda voor een toekomstig waterleidingnet te maken. De medewerking der gemeenten was uiteraard nodig. Op verzoek van het Comité droegen alle Zeeuwsvlaamse gemeenten 10 cent per inwoner bij in de kosten voor het opmaken der plannen; de overige kosten daarvoor betaalden het Rijk en de Provincie. Ingevolge het door het Zeeuwsvlaamse waterleidingcomité genomen initiatief werd het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken op 7 februari 1918 belast met het opmaken der plannen. In de winter 1922/23 maakte het comité zelfs een propagandatocht langs de Zeeuwsvlaamse gemeenten om via lichtbeelden en voordrachten te wijzen op de voordelen van drinkwaterleiding.

Overigens bleek nogmaals dat de mogelijkheden van waterwinning in Zeeuwsch Vlaanderen beperkt waren. Men dacht o.a. water uit Ossendrecht via een zinker in de Westerschelde naar Zeeuwsch Vlaanderen te voeren. In eigen streek bleken alleen de hoger gelegen gronden in de omgeving van St Jansteen en Clinge geschikt te zijn voor waterwinning.

Ondertussen was bij beschikking van 5 juni 1919, no. 6065, Afd. V van de toenmalige Minister van Arbeid, goedgevonden een commissie van advies in te stellen, inzake de praktische uitvoerbaarheid van een waterwinning op de Brabantse wal ten behoeve van de drinkwatervoorziening van Zeeuwsch Vlaanderen, waarbij het water door een of andere vaste

verbinding door de Schelde gevoerd zou moeten worden. Deze zgn. „Zinkercommissie” kwam tot de conclusie dat het leggen van een zinker door de Westerschelde technisch uitvoerbaar was.

Men had soortgelijke projecten bestudeerd o.a. van een 24-duimszinker door de Nieuwe Maas te Rotterdam, van een 24-duimszinker door de Groote Nieuwe te St Petersburg en van een 36-duimszinker door de Narrows te New York. De voorkeur werd gegeven aan een werkwijze zoals toegepast te St Petersburg, waarbij grote geledingen, scharnierend verbonden, werden gezonken zodat het ene eind op de bodem lag, het andere eind boven water kon worden gehouden om de volgende scharnierverbinding te koppelen waarna de werkwijze kon worden herhaald. Maar het project door de Westerschelde kwam niet tot uitvoering.

Het is aardig een vergelijking te trekken met de zinkerprojecten, die in 1965/66 en 1970 bij Saaftinge wel door de Schelde zijn gelegd en hierna zijn vermeld.

Voor het in 1919 ontworpen tracé had men twee mogelijkheden uitgekozen, één tussen Bath en Saaftinge op Nederlands gebied en één bij de haven van Den Doel op Belgisch gebied; de geraamde kosten waren resp. f 2,3 miljoen en f 1,3 miljoen. Het Belgische tracé was uiteraard niet aantrekkelijk, het Nederlands tracé bleek te duur in verhouding tot de kosten van een waterwinplaats te St Jansteen (totaal f 8,25 miljoen voor het zinkerproject en f 5,3 miljoen voor het eigen streekproject).⁴⁴⁴ Vanwege het prijsverschil tussen beide mogelijkheden lag het voor de hand dat toendertijd de laatstgenoemde oplossing gekozen werd.

Men richtte in 1926 de N.V. Zeeuwsch Vlaamsche Waterleiding Maatschappij op; van de 35 gemeenten namen er 23 deel. Het water was al „in zicht” maar toch liep het fout. Vele moeilijkheden bleken namelijk aanwezig te zijn; de verplichte aansluiting bleek voor velen een struikelblok, anderen betwijfelden de capaciteit van de waterwinplaatsen in Zeeuwsch Vlaanderen; bovendien kwam de zaak in de politieke sfeer terecht. Om de moeilijkheden op te lossen werd een commissie van onderzoek ingesteld maar dit kon niet verhinderen dat het merendeel der gemeentebesturen besloot om niet verder aan de plannen mee te werken.

Voor de overgebleven acht gemeenten: Terneuzen, Hulst, Sas van Gent, Biervliet, Aardenburg, Oostburg, Sluis en Breskens werd door het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening een nieuw plan opgemaakt. De deelname achtte men aanvankelijk niet voldoende om de plannen te realiseren, vooral niet toen ook nog de gemeenten Sluis en Biervliet zich terugtrokken. De oude N.V. werd in 1933 geliquideerd. De zes overgebleven gemeenten stichtten dezelfde dag een nieuwe N.V. Waterleidingmaatschappij Zeeuwsch Vlaanderen.

Een kleiner plan, alleen voor de overgebleven gemeenten in Oost Zeeuwsch Vlaanderen, werd toen opgezet met de mogelijkheid voor uitbreiding. Nadat ook Axel en St Jansteen waren toegetreden, kwam dat

plan tot uitvoering. Dat vereiste een technische leiding, die men vond bij ir G. P. M. Dikötter, destijds ingenieur bij het Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening (R.I.V.D.); hij werd in 1936 tot directeur van de N.V. benoemd.

Hij bleef dat tot 1 augustus 1968 en kon toen terugzien op een periode, waarin hij heel veel voor de Zeeuwsvlaamse watervoorziening tot stand had gebracht. Bij het officiële afscheid, enkele weken later, hadden alle sprekers dan ook veel lof voor de scheidende directeur. In zijn dankwoord gaf ir Dikötter deze lof door aan zijn vele medewerkers en citeerde onder meer de Franse paleontoloog en wijsgeer Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), die schreef dat „individuele gebeurtenissen niet meetellen, maar alleen de toewijding aan iets dat groter is dan jezelf”.

Het resultaat was dat op 27 januari 1937 de toenmalige minister van Sociale Zaken mr M. Slingenberg het pompstation te St Jansteen in werking kon stellen. Te Axel werd een watertoren gebouwd en van lieverlede werd daarna het Zeeuwsvlaamse waterleidingnet uitgebreid. In 1940 waren 14 gemeenten aangesloten. In Oostburg was men kort voor het uitbreken van de oorlog in 1940, begonnen aan de bouw van een watertoren (voor 900 m³ water), die voor bijna f 114.000 was aanbesteed. Het werd 1942 eer de toren gereed was; zijn bestaan duurde niet lang, want het bouwwerk werd door de Duitsers, die het eerst als uitkijkpost hadden gebruikt, op zondagavond 1 oktober 1944 opgeblazen.⁴⁴⁵) In 1950 kwam een nieuwe grotere watertoren (voor 2400 m³) in Oostburg gereed, die door de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid dr. P. Muntendam, in bedrijf werd gesteld; het ontwerp was van de architect A. J. van Eck te Den Haag; de toren is afgebeeld in fig. 228, p. 411.

Het duurde overigens tot 1955 eer alle Zeeuwsvlaamse gemeenten waren aangesloten; in dat jaar sloot nl. als laatste de gemeente Overslag zich bij de N.V. aan; het jaar daarop bouwde men aan de Scheldedijk ten oosten van Terneuzen nog de jongste watertoren in Zeeuwsch Vlaanderen.

In 1960 werd in Breskens de 25000e Zeeuwsvlaamse aansluiting tot stand gebracht. Het „100 % plan”, dat men voor ogen had en dat zich ook uitstreekte tot het platteland, naderde snel zijn voltooiing. Maar inmiddels schreed de ontwikkeling van industrievestiging ook voort. De Zeeuwsch Vlaamse Waterleiding Mij moest nieuwe bronnen opsporen; ze werden gevonden.

Na de opvoering van de capaciteit van het pompstation te St Jansteen door de infiltratiemethode (reeds in 1944 toegepast), kwam ir Dikötter — toen de Braakmanpolder in 1952 was bedijkt — op het idee, daar spaarbekkens aan te leggen om het overschot van oppervlaktewater, dat vanuit België via het Isabellakanaal werd geloosd, daarin op te vangen. Overleg met de bestuurders van de Belgische provincie Oost Vlaanderen, waarin de naar de Westerschelde lozende Zwarte Sluispolder en de

Isabellawatering waren gelegen, leidde tot een positief resultaat, hoewel ondertekening van de overeenkomst in Brussel nogal bezwaren opleverde. Er werden in dit opzicht pas „zaken gedaan” toen de onderhandelingen over de verbreding van het kanaal Terneuzen-Gent werden afgesloten.

Ondertussen was men in februari 1960 met de aanleg van een proef-spaarbekken voor berging van ong. 65.000 m³ water begonnen. Voor het eerst in Nederland werd hierbij een plastic bodembekleding (drakatileen-foelie) toegepast. Het is interessant dat dit spaarbekken het eerste in Europa is dat speciaal voor de drinkwatervoorziening werd aangelegd. Het proefbassin bleek goed te voldoen zodat nog in 1961 goedkeuring werd verkregen om het Braakmanproject uit te breiden met een spaarbekken dat 1 miljoen m³ water kon bevatten.

Tijdens de uitvoering bracht de toenmalige minister van Economische Zaken drs J. W. de Pous een bezoek aan het project. In verband met de industrialisatie van de kanaalzone achtte hij een versnelde aanleg gewenst en gaf de wens te kennen dat de ringdijken van het spaarbekken werden opgetrokken tot N.A.P. + 12 m, inplaats van tot N.A.P. + 7 m. Daardoor werd de inhoud vergroot tot 2½ miljoen m³.

Een jaar later — in 1962 — werden nog twee spaarbekkens aanbesteed. Bij de aanleg daarvan werden voor de ringdijken enkele miljoenen m³ zand gebruikt, die bij de verbreding van het kanaal Terneuzen-Gent vrijkwamen. Mede dank zij de aanwezigheid van dat „goedkope zand” werd de aanleg van de bekkens versneld. Bovendien werd toen een nieuwe zuiveringsinstallatie gebouwd. Toen de werken in 1967 gereed waren beschikte men over een bergingscapaciteit van 6,5 miljoen m³ water; de situatie van de spaarbekkens is in de fig. 36 en 97 aangegeven.

De zuivering van het in de spaarbekkens verzamelde water geschiedt door middel van uitvloeking. Aan het „ruwe” water worden dan drie-waardige metaalzouten en/of kalk toegevoegd. Bij de daardoor ontstane vlokvorming worden de verontreinigingen ingesloten en als slib afgespuid door een persleiding naar het buitendijks gelegen gebied van de Braakman. Berekend is dat per 1000 m³ gezuiverd water min. 75 kg en max. 420 kg slib (berekend als droge stof) vrijkomt. Bij een capaciteit van 8 miljoen m³ water per jaar betekent dit dat jaarlijks enkele duizenden tonnen slib een weg naar de Westerschelde vinden.

De plannen voor aanleg van een vierde spaarbekken heeft men laten varen omdat inmiddels de Belgen ook waren begonnen met de aanleg van een dergelijk project. België onttrekt daarvoor thans oppervlaktewater aan het gebied dat grenst aan het voedingsgebied van de Braakman.

Met de snel uitbreidende industrialisatie in de kanaalzone van Zeeuwsch Vlaanderen steeg het waterverbruik met een formidabele snelheid: van 4 miljoen m³ in 1960 tot enige tientallen miljoenen m³ in 1971,

veel sneller dan in de rest van Zeeland. Om die reden was in 1964 een aparte N.V. Industrierwatervoorziening Zeeuwsch Vlaanderen opgericht als dochtermaatschappij van de bestaande N.V. Waterleidingmaatschappij Zeeuwsch Vlaanderen, die uitsluitend de drinkwatervoorziening bleef verzorgen.

De bekkens in de Braakman met het pompstation te St Jansteen konden niet in de waterbehoefte voorzien. Men had dit tijdig onderkend en besloot om daarnaast zoet water vanuit Brabant te transporteren. Dat werd verwezenlijkt door middel van een kruising van een aantal transportleidingen door de Westerschelde tussen Ossendrecht en Saafinge. In deze paragraaf werd onder „Gas” reeds op de spectaculaire uitvoering van het project gewezen. Het plan was opgezet onder directie van het Ingenieursbureau ir L. W. Lievense (toevallig afkomstig uit Zeeland), te Breda. Zoals reeds vermeld is werden naast een gastransportleiding tevens twee waterleidingbuizen door de Westerschelde getrokken. In 1966 werd eenzelfde operatie ter plaatse nogmaals uitgevoerd voor één gasleiding en drie waterleidingbuizen en in 1970 nogmaals voor twee kleinere (waarvan één reserve) transportbuizen voor Shell Nederland Chemie N.V. bestemd voor bevoorrading van DOW Chemical te Terneuzen.

Zo was bewerkstelligd dat behalve het aardgas uit Slochteren, Zeeuwsch Vlaanderen vanuit Noordwest Brabant enkele tientallen miljoenen m³ water kan ontvangen. Wel waren ondertussen moeilijkheden gerezen. Na het gereedkomen van bovengenoemde projecten bleek in 1968 dat (voorlopig) minder water nodig was dan men voor industriedoeleinden had voorzien. Gewijzigde plannen bij Dow Chemical, die aanvankelijk de grootste waterverbruiker zou worden, waren daarvan de voornaamste oorzaak en miljoenentekorten waren aan de orde. Omdat subsidie in dat geval niet uit kon blijven, leidde dat weer tot de voorwaarde dat samenbundeling van de Zeeuwse waterleidingmaatschappijen gewenst was. Dat geschiedde daarom waarschijnlijk in sneller tempo dan anders het geval zou zijn geweest.

„Water-
fabriek”

In de jaren 1964/65 bestudeerde men bij de PZEM in samenwerking met Zeeuwse waterleidingdeskundigen de mogelijkheid om door middel van verdamping water te ontzouten. Men dacht toen allereerst aan ontzilting van water uit het Kanaal door Walcheren. Daar echter vooral in Zeeuwsch Vlaanderen een grote behoefte aan industriewater ontstond, werd, nadat uit het onderzoek was gebleken dat realisering van een dergelijk project mogelijk was, een terrein bij Terneuzen daarvoor uitgezocht. Nadat medio 1966 de vergadering van aandeelhouders van de PZEM met de plannen, die ca f 35 miljoen zouden kosten, instemde, gaf men eind 1966 opdracht tot de bouw van een zoetwaterfabriek annex een elektrische centrale in de zuidwestelijke hoek van de Nieuw Neuzenpolder.

De „waterfabriek” werd ontworpen en gebouwd door Werkspoor Amsterdam N.V. In de zomer van 1967 werd de eerste spade voor het object in de grond gestoken.

De zoetwaterfabriek bestaat in principe uit twee verdamperstraten, die elk weer uit 38 kamers bestaan⁴⁴⁶) en onderling zijn gekoppeld. Het eerste „verdampersvat” (gewicht 110 ton) werd op 22 september 1967 door de Commissaris der Koningin in Zeeland mr. J. van Aartsen officieel „geplaatst”.

Het te ontzilten water wordt opgepompt uit de Westerschelde waarvoor langs het buitendijks gebleven deel van de Braakmangeul een pompstation werd gebouwd. Enige honderden meters verder werd aan de Schelde-oever een uitstroomwerk voor het zoute koelwater gemaakt (zie fig. 171, p. 337). Het opgepompte water wordt via een bepaald verdampingssysteem (het ontspanningsproces) verdampt. De daarvoor benodigde warmte wordt geleverd (als afvalwarmte) door de elektriciteitscentrale; de stoom wordt na het passeren van de stoomturbine onder lage druk naar de verdampingsinstallatie gevoerd, waarin het zeewater aanwezig is. Het proces verloopt dan verder trapsgewijs in de verschillende ruimten onder een steeds lagere druk. Het uiteindelijk gedistilleerde water is dan geschikt voor industriedoeleinden; het wordt door de PZEM verkocht aan de N.V. Watermij Zeeland; voor drinkwater zou het nog een verdere bewerking moeten ondergaan.

Op 29 mei 1969 werd de zoetwaterfabriek officieel in bedrijf gesteld door mr Jean Rey, voorzitter van de commissie der Europese gemeenschappen te Brussel. Mr Rey was daar in verband met het feit dat men het project als van meer dan nationale betekenis zag. Het was toen niet alleen de eerste waterfabriek in Europa, maar zelfs de grootste ter wereld; de waterproduktie kan 10 miljoen m³ zuiver gedestilleerd water per jaar zijn. Tegelijkertijd werden door hem vanuit de waterfabriek telefonisch twee nieuwe opwekeenheden in de Zeelandcentrale te Vlissingen in bedrijf gesteld. Fig. 229, p. 411 toont een afbeelding van de waterfabriek.

Inmiddels waren in 1965 t/m 1968 in Zeeland boven de Westerschelde alle waterleidingmaatschappijen verenigd in de Waterleidingmaatschappij Midden-Zeeland. Daarna werd op 1 januari 1970 een fusie tot stand gebracht tussen de N.V. Waterleiding Mij Midden Zeeland, de N.V. Waterleidingmij Zeeuwsch Vlaanderen en de N.V. Industrierwatervoorziening Zeeuwsch Vlaanderen, welke fusie de naam N.V. Watermaatschappij Zeeland verkreeg. Het hoofdkantoor werd gevestigd te Goes, terwijl voor Zeeuwsch Vlaanderen eind 1971 een districtskantoor te Terneuzen werd ingericht. De eerste directeur van de nieuwe Mij werd

ir P. Stoter, adj.-directeur werd ir J. L. van Sloten, beiden toen reeds een aantal jaren bekend met de Zeeuwse waterleidingproblemen.

Behalve de gemeente St Philipsland, die water ontvangt van de N.V. Waterleiding Mij Noord-West Brabant en een deel van de gemeente Middelburg, die nog een eigen waterleidingbedrijf in Oranjezon heeft, wordt geheel Zeeland door de nieuwe maatschappij van drink- en industriewater voorzien. Het leidingnet heeft thans een lengte van bijna 4000 km, terwijl de waterproduktie enige tientallen miljoenen m³ per jaar bedraagt. Het valt daarbij op dat Zeeuwsch Vlaanderen, dat als één van de laatste Zeeuwse gebieden pas in 1937 de eerste waterkraan kon open-draaien, momenteel in Zeeland de grootste afnemer is.

Tot slot van deze paragraaf volgt een overzicht van de bronnen, waaruit de Watermij Zeeland kan putten, met daarbij vermeld de capaciteit in miljoenen m³, die in 1970/71 aanwezig was.

	milj. m ³
<i>Zeeuwsch Vlaanderen</i>	
Pompstation St Jansteen	3
Pompstation Braakman	8 (max. 16)
Waterfabriek Terneuzen (inkoop)	9,5
	20,5
<i>Noord Brabant</i>	
Pompstation Huybergen	8 (max. 10)
Pompstation Ossendrecht	6
Pompstation Halsteren	1,1 (max. 2)
N.V. Noord West Brabant (inkoop)	10
	25,1
<i>Schouwen</i>	
Pompstation Haamstede	1,9 (max. 2,2)
<i>Walcheren</i>	
Pompstation Biggekerke	0,25
Pompstation Oranjezon	1
	1,25
Zeeland totaal	48,75 miljoen m ³ ⁴⁴⁷)

Het pompstation te Schijf in Noord-Brabant, dat water levert aan de Watermaatschappij Zeeland, werd op 4 april 1972 (officieel 26 januari 1973) in gebruik genomen. Omdat dit pompstation voorzien is van een centrale onthardingsinstallatie is de hardheid van het water in verschillende gebieden in Zeeland gedaald.

De ontwikkeling van het waterverbruik vertoont een sterk stijgende lijn. De waterbehoefte in Zeeland wordt voor het jaar 1980 geschat op: 118 miljoen m³ per jaar (waarvan 95 miljoen m³ voor industrie) en voor het jaar 2000 op 366 miljoen m³ per jaar (waarvan 318 miljoen m³ voor

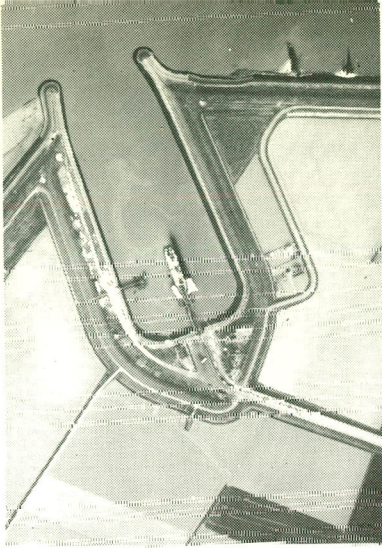

fig. 252.

De oude veerhaven van Perkpolder, aangelegd in 1938/1940. Opname 1955; schaal 1 : 10.000.

Foto: KLM Aerocarto

fig. 253.

De veerhaven te Perkpolder in 1972. De uitbreiding vond plaats in 1965/1968, waarbij de Westhavendam onveranderd is gebleven; schaal 1 : 10.000

Foto: KLM Aerocarto

fig. 254.

De jongste veerboot van de Provinciale Stoombootdiensten in Zeeland: de „Prins Willem-Alexander”, gebouwd in 1969/1970. Bij de opname in april 1973 aan de „reserve”-steiger te Kruiningen.

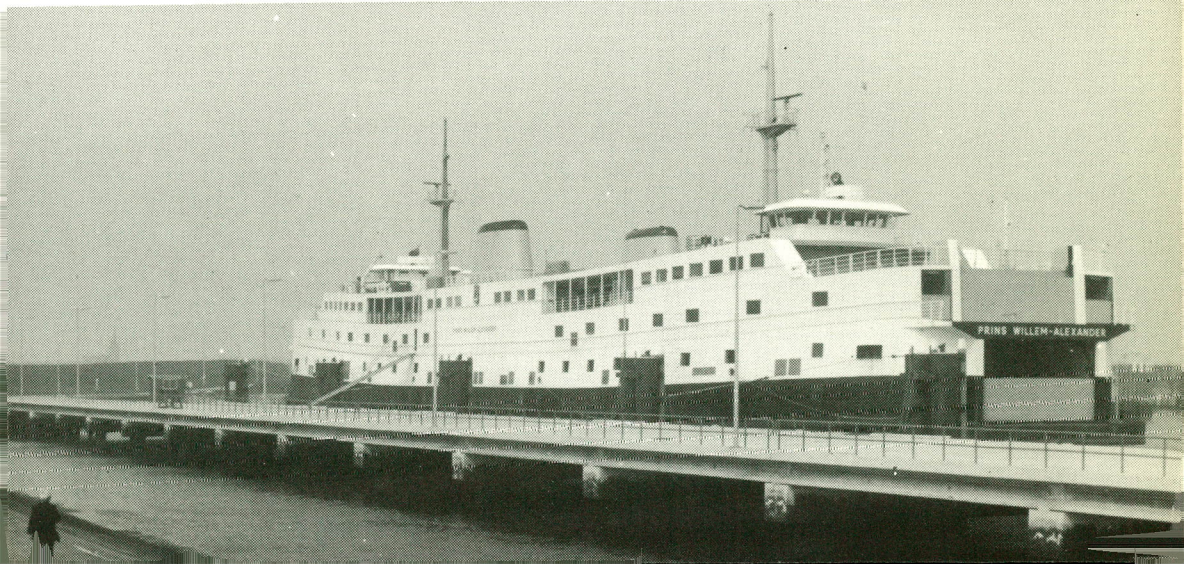

fig. 263.

Coupure haven „De Paal”
gezien vanaf de zeezijde.

fig. 264.

Toegang van de Kruispolderhaven in Oost Zeeuwsch Vlaanderen gezien vanaf de landzijde (1972).

fig. 265.

Toegang Kruispolderhaven gezien vanaf de zeezijde (1972).
Let op de grote stalen deur, die bij stormvloed werd gesloten.

fig. 266.

Een coupure in moderne
uitvoering bij de aangren-
zende haven van Den Duël
(België), 1972.

industrie).⁴⁴⁸) Mede met het oog op een toekomstige produktie van dergelijke massale hoeveelheden water gaan er wel stemmen op voor nauwe samenwerking met de N.V. Waterwinningsbedrijf Brabantse Biesbosch.

Tot slot van de behandeling der openbare energie- en nutsbedrijven **P.T.T.** volgen nog enkele fragmenten over de P.T.T. Het ligt voor de hand dat het postverkeer ten zuiden van de Westerschelde aanvankelijk, evenals op de Zeeuwse eilanden, werd onderhouden door de beurtschippers, die geregeld of ongeregeld naar Holland voeren. Behalve voor het goederen- en personenvervoer, zorgden zij er tevens voor dat de brievenpost te bestemder plaatse kwam. Het was dus oorspronkelijk een particuliere aangelegenheid. Vanuit de aanlegplaatsen der beurtschepen zorgden gemeenteboden en/of postboden te voet dan voor het verdere postvervoer.

Op de „Kaart van de voornaamste postverbindingen in de Republiek in het midden der 18e eeuw” door J. C. Overvoorde⁴⁴⁹) zijn in het toenmalige Staats Vlaanderen een aantal trajecten van bodediensten aangegeven en met het jaartal 1785 aangeduid. Die trajecten, aftakkingen van de hoofdverbinding Middelburg-Sloe-Yersekedam over Tholen naar Holland, waren: Middelburg-Vlissingen-Breskens-IJzendijke en Yersekedam (Zuid-Beveland) via de Westerschelde (Hansweert-Walsoorden) naar Hulst en Antwerpen. Vanuit IJzendijke waren een viertal aftakkingen naar: Sluis, Gent (B), Sas van Gent (vandaar uit ook naar Gent) en Hulst.

In 1824⁴⁵⁰) was in Sluis een postwagendienst, die vertrok van het logement „De Stad Brugge” naar Breskens en terugkwam in Sluis bij het logement „Stad Amsterdam”. De ritten waren afgestemd op het vertrek en aankomst van de „barge” (veerboot) naar en van Brugge.

De naam van de buurtschap „Posthoorn” op de Nederlands-Belgische grens ten zuiden van Philipinne, suggereert een vroegere internationale postverbinding. In feite werd de post vervoerd door een ruiter te paard die evenwel niet verder reed dan het plaatselijk kruispunt van dijken (en de herberg „De Posthoorn”) en zich dan aankondigde met een posthoorn.⁴⁵¹)

Het postwezen werd in 1850 geregeld bij de wet van 12 april.⁴⁵²) In 1870 bestonden in Zeeuwsch Vlaanderen postdiligence-diensten voor de trajecten: Sluis-Brugge, IJzendijke-Eecloo en Hulst-St. Nicolaas; het waren alle internationale trajecten, terwijl in Oost Zeeuwsch Vlaanderen het traject Walsoorden-Hontenisse-Kuitaart-Hulst was ingesteld.⁴⁵³) We mogen aannemen dat de overige plaatsen toen nog per voetbode bezocht werden en dat door de veerdiensten over de Westerschelde een belangrijke bijdrage is (en nog wordt) geleverd voor de postverzorging in Zeeuwsch Vlaanderen.

Via gemeente- en postboden, vrachtrijders, postkoetsen en postkarren, is men in de voorbijgaande eeuw van een onregelmatige postbezorging tenslotte gekomen tot een regelmatig dagelijks postverkeer, dat met het moderne telefoon- en telegraafverkeer ook in de Zeeuwsvlaamse samenleving niet meer is weg te denken.

In 1866 werd een aanvang gemaakt met de eerste verbinding van Zeeuwsch Vlaanderen aan het net der Nederlandse telegraaflijnen. Die verbinding liep vanaf de buurtschap Oostdijk (aan de spoorlijn in Zuid-Beveland) naar de Westerschelde bij Waarde en aan de overzijde van de Schelde vanaf Walsoorden naar Hulst. Vanaf Oostdijk werd een verbinding tot stand gebracht met het kantoor Goes. De Westerschelde tussen Waarde en Walsoorden werd op 28 augustus 1866 gekruist door het zinken van twee één-draadskabels.⁴⁵⁴) In 1870 waren in Zeeuwsch Vlaanderen reeds Rijkstelegraafkantoren gevestigd te: Walsoorden, Hulst, Terneuzen, Oostburg, Sluis en Breskens (1868); op 15 september 1872 werd een telegraafkantoor (annex postkantoor) te IJzendijke geopend. Een nieuw telegraafkantoor werd op 7 mei 1887 te Breskens in gebruik genomen. Het eerste telegram uit dat kantoor luidde: „Een geslaagde proefrit” en had betrekking op de diezelfde dag in gebruik genomen internationale tramlijn Breskens-Maldegem van de S.B.M. (stoomtram Breskens-Maldegem, zie par. 2, hfdst. VI).

Toen in 1903 de Telegraaf- en Telefoonwet tot stand was gekomen, werd op 6 juni 1905 door de P.T.T. een guttapercha(rubber)-kabel gelegd, eveneens tussen Waarde en Walsoorden (Perkpolder). In 1912 werd daar nog een dergelijke kabel neergelaten, die in 1925 werd gevolgd door een „papier”kabel. Toen de Braakmanpolder nog niet was ingedijkt werd de P.T.T.-verbinding tussen Oost en West Zeeuwsch Vlaanderen tot stand gebracht via een kabel door de Braakmangeul aan de noordzijde over de zgn. Mosselbanken; dat geschiedde o.a. in 1931 en in 1947. Door de Westerschelde werd in 1937 een nieuwe P.T.T.-kabel gelegd, die in 1947 door een kabel volgens een tracé van Ellewoutsdijk naar een punt aan de Nieuw Neuzenpolder aan de Zeeuwsvlaamse zijde werd vervangen. In 1951 werden nog drie P.T.T.-kabels vanaf Baarland aan de rechteroever van de Westerschelde door de rivier gelegd. Sinds de P.T.T. nu al enige jaren met straalzenders werkt, zijn de kabelverbindingen bij rivierkruisingen voor de P.T.T. van minder belang in tegenstelling tot de kabels van de elektriciteitsvoorziening. Overigens werd op 17 januari 1973 het telefoonverkeer met Zeeuwsch Vlaanderen ontregeld door beschadiging van twee telefoonkabels in de Westerschelde door een scheepsanker.⁴⁵⁵) Tenslotte zij vermeld dat Zeeuwsch Vlaanderen met zijn ruim 100.000 inwoners momenteel ongeveer 17.000 telefoonaansluitingen bezit, waarvan

VI. ZEEUWSCH VLAANDEREN.

— Communicatie —

§ 1. HAVENS.

Het ligt voor de hand dat er in een, vroeger met vele geulen doorsneden gebied als Zeeuwsch Vlaanderen vele havens, uiteraard tijhavens, zijn geweest.

West Zeeuwsch Vlaanderen:

In West Zeeuwsch Vlaanderen was er een haven in de volgende plaatsen: Aardenburg, Sluis, St Anna ter Muiden, Retranchement, Cadzand, Oostburg, Biervliet, IJzendijke en Hoofdplaat; bovendien waren langs en dichtbij de Braakman de zgn. Koninginnehaven en de Paulinahaven. De enige nog overgebleven haven in West Zeeuwsch Vlaanderen is de Handels- en vissershaven te Breskens.

Dat er in de haven van Aardenburg eertijds wel 600 schepen konden **Aardenburg** liggen vindt men in oude beschrijvingen vermeld.⁴⁵⁷) Er is geen bewijs dat een dergelijk getal juist is; we leiden er wel uit af dat de handel met de toenmalige stad van grote betekenis was en dat er inderdaad een belangrijke haven is geweest.

Deze haven (zie fig. 36 en 39) stond ong. $2\frac{1}{2}$ km ten oosten van Sluis via de toen belangrijke geul, in 1279 voor het eerst als Ee aangeduid, in open verbinding met het Zwin en kon wedijveren met de havens van Brugge en Gent. De Ee had ten zuiden van Aardenburg via de Lieve verbinding met Gent, Damme en Brugge. Volgens Gottschalk was de Lieve tussen Aardenburg en Gent wel degelijk een gegraven kanaal in tegenstelling met wat men eerder aannam.

De uitmonding van de Ee in het Zwin is vele malen een bron van onenigheid geweest. In de vroege middeleeuwen werd bij Slepeldamme — zo noemde men toen de uitmonding van de Ee in het Zwin — een zeesluis gebouwd, waar „'s Graven tol geheven werd”.⁴⁵⁸) Toen in 1328 een aantal steden tegen de Graaf van Vlaanderen in opstand kwam werd de sluis moedwillig vernield.⁴⁵⁹) Na het herstel der sluis werden in 1337 aan weerszijden van de Ee (de huidige Aardenburgse Havenpolder) dijken aangelegd. Maar toch kwamen Aardenburg en zijn haven in verval, de herstelde sluis bij Slepeldamme werd verwaarloosd en gaf daarna vele

zorgen. De inundaties in de 80-jarige oorlog deden de sluis en ook de nederzetting, die bij Slepeldamme was ontstaan, verdwijnen. Na herdijking van de Eedepolders in 1650 (zie hfdst. II) bleef de vroegere Ee, toen Eede genoemd dienst doen als havenkanaal voor de Aardenburgse haven, evenwel niet zonder strubbelingen. Zo volgde o.a. in 1701 op last van hogherhand afdamming van de haventoeegang bij Slepeldamme en heropening in 1719. Maar op 20 juni 1813 werd de Eede aan de noordzijde definitief afgedamd en had de stad Aardenburg als havenplaats afgedaan. Enkele namen als Kaai, Haven, Kaaipoort en Havenpolder herinneren aan de scheepvaart op Aardenburg.

**Havens
aan het
Zwin**

Behalve Aardenburg, dat in feite een Zwinhaven was, zijn er aan de mond van het Zwin verschillende havens geweest zoals Mude (St Anna ter Muiden), Hoeke, Monnikerede en Sluis, alle ontstaan als voorhaven van Brugge en Damme (zie fig. 20, hfdst. I). Sluis was daarbij één der belangrijkste havens en werd nog belangrijker toen de schepen Brugge en later zelfs Damme niet meer konden bereiken. Damme protesteerde in het begin van de 14e eeuw bij de graaf van Vlaanderen tegen de gang van zaken waarbij Sluis werd bevoorrecht en trachtte voorrechten voor Mude te verkrijgen. Brugge liet in 1323 zelfs Sluis in brand steken.⁴⁶⁰) Maar de natuurlijke verzanding van het Zwin was Sluis voorlopig nog gunstig gezind.

Naarmate het Zwin verzandde werd de Sluisse haven moeilijker bereikbaar en op de duur alleen nog gebruikt voor de eigen streek. Dat duurde tot 1861 toen de verlanding volledig was en de haventoeegang — het Paswater — aan de noordoostzijde van de stad werd afgedamd. Wel had de haven van Sluis in 1857 opnieuw verbinding gekregen met Damme en Brugge, toen het deels reeds in 1818 gegraven kanaal Brugge-Sluis tot in de haven van Sluis werd verlengd. Te Brugge stond dit kanaal in verbinding met het kanaal Gent-Oostende via een schutsluis bij Damme-poort. De oorlog 1940-'45 had tot gevolg dat de haven van Sluis definitief werd afgesloten (zie onder par. 4 bij Kanalen). Fig. 230, p. 412 toont de haven van Sluis, sinds de jongste oorlog „in ruste”, dit in tegenstelling tot vele andere Zeeuwse havens, die vrijwel alle zijn dichtgeslibd of gedempt of een andere bestemming hebben gekregen b.v. als jachthaven.

Toen in de 17e eeuw aan de rechteroever van het Zwin het dorp Retranchement was ontstaan, is daar geruime tijd een tijhaventje geweest; er voer zelfs een beurtschipper naar en van Retranchement (zie par. 1, hfdst. I). Maar ook deze haven deelde het lot der verzanding en werd in 1873 van het buitenwater afgesloten als gevolg van de internationale bedijking van de Willem Leopoldpolder.

**Cadzand-
Haven**

De gemeenten Cadzand, Zuidzande en Retranchement gaven toen

de wens te kennen van Rijkswegen een nieuwe haven te doen aanleggen aan de mond van het in 1870-'75 gegraven uitwateringskanaal aan de Wielingen te Cadzand. De Minister was daartoe genegen mits de helft der aanlegkosten in Zeeland zou worden gevonden. Belanghebbenden konden daaraan niet voldoen dus kwam er nog geen nieuwe haven.

Op het eind der vorige eeuw kwam het bestuur van het Waterschap Cadzand met een plan om een haventje bij Cadzand te graven dat met 1/3 deel subsidie van het Rijk en 1/3 deel van de Provincie in 1902 tot stand kwam. De kosten waren totaal f 40.095.⁴⁶¹) Het haventje werd aangelegd achter en in de duinen ten westen van de suatiesluis aan de Wielingen; de suatiegeul werd tevens havengeul. Het gebruik was beperkt; een maximum werd bereikt in 1913 toen 130 schepen (totaal inhoud van 23200 ton) in- en uitvoeren. De uitvoer betrof suikerbieten, aardappelen, stroo en tarwe, de invoer bestond uit grind, kunstmest, kolen, bouwmaterialen en veevoeder. In 1914-1918 werd de toegang afgesloten door een mijneveld; daarna volgde nog enige opleving.

Omdat bleek dat de haven bij minder gunstig weer moeilijk bereikbaar was richtten enkele belanghebbenden in 1921 een verzoek tot de minister van Waterstaat, om de havendammen op 's Rijkskosten te laten verhogen, zodat de haven onder alle omstandigheden bruikbaar zou zijn en tevens zou kunnen dienen als vluchthaven voor de vissers op de Noordzee. Bij hogerhand werd de noodzaak daarvan niet ingezien, zodat verbetering achterwege bleef. In het volgend decennium werd de invloed van de motorisering van het wegverkeer merkbaar terwijl na de oorlog 1940/45 de betekenis van het haventje tot een minimum daalde.

Toen dan ook na de stormramp 1953 herstelwerken aan de zeekering nodig waren en te Cadzand een nieuwe uitwateringssluis werd gebouwd, werden deze werken gecombineerd met het dempen van de Cadzandse haven, dat in 1954/55 plaatsvond. Wat eens ligplaats voor schepen was, is nu parkeerterrein voor auto's.

Evenals Aardenburg had Oostburg in de late middeleeuwen een **Oostburg** scheepvaartverbinding naar het westen met het Zwin. De haventoeegang naar Oostburg lag ten noordwesten van de stad langs de huidige weg naar Zuidzande; bij de buurtschap Oostburgsche brug was de uitmonding in het Zwarte of Coxysche Gat dat verder verbinding had met het Zwin en met de Honte of Westerschelde. In fig. 231 is de situatie van de Oostburgse havens geschetst.

De omvangrijke inundaties van de 16e eeuw brachten grote veranderingen. Oostburg kwam in verval, vooral toen in 1602 het Zwarte Gat aan de noordzijde definitief werd afgedamd. De oude haventoeegang verzandde en werd in 1679 afgesloten met een dam bij de buurtschap Oostburgsche brug.

Inmiddels had de inundatie van 1587 tot gevolg gehad dat een nieuwe geul tot ontwikkeling was gekomen. Die geul begon bij de buurtschap Marolleput in het westen en mondde uit in de Honte of Westerschelde bij wat men nu de buurtschap Nummer Eén noemt (zie fig. 62). Al spoedig diende deze geul tot vaarwater voor de schippers die vanuit de Westerschelde naar Oostburg, Aardenburg en Sluis voeren.⁴⁶² Maar de verzanding speelde parten; bij Marolleput kwam het vloedwater uit het Zwin en van de andere kant via Sasput samen tot een wantij. Daar was de verzanding het grootst en konden de schepen in 1619 alleen nog passeren met hoogwater. In 1641 dreigde algehele onbeveerbaarheid toen ook bij Scherpbier een grote ondiepte ontstond. De steden Sluis, Aardenburg en Oostburg reclameerden en stelden voor een nieuwe vaart door de schorren te graven vanaf Scherpbier tot aan Sasput; in 1650 ging de Regering daarop in (zie par. 1, hfdst. IV).

fig. 231. De haventoeegangen van Oostburg:

1. via het Zwarte Gat;
2. via Scherpbier naar Sasput;
3. in de Passageule bij Slepershaven.

De werken brachten geen succes. De nieuwe vaart verzandde eveneens en werd uiteindelijk een gewone watergang (zie fig. 47, hfdst. II). De sluis bij Sasput deed vanaf 1675 enkel dienst als suatiesluis. Van een ander plan, het bouwen van een sas dichtbij Oostburgsche brug en het graven van een vaart door de Veerhoekpolder werd alleen het Sas verwezenlijkt, om reeds in 1691 weer te worden gesloopt. Tot in 1788 — aanleg Bakkersdam — bleef Oostburg voor schepen nog bereikbaar;

daarna konden schepen niet verder komen dan Slepershaven, ong. 3 km ten zuiden van de stad. Toen ook dat afgelopen was, werd ten oosten van de stad aan de zuidwestzijde van de Veerhoekpolder een zgn. los- en laadwal aangelegd, die dienst deed tot 1805 toen de Austerlitzpolder werd bedijkt. Oostburg dat enkele eeuwen lang voor een scheepvaartverbinding had geijverd had toen als haven afgedaan; de schepen konden niet verder meer komen dan tot Sluis en Breskens en thans alleen nog tot Breskens.

Ook Biervliet had eertijds een belangrijke haven; als gevolg van de overstromingen in de 14e en de 15e eeuw ging de stad en haar omgeving sterk achteruit. Voor de zout- en haringhandel bleef de haven echter goede diensten bewijzen. Dat zou ook kunnen blijken uit een mededeling van de Die,⁴⁶³) dat de stad in 1587 werd aangewezen als „loopplaetse” (aanloophaven) „voor de Portugese schepelingen, die Nederland aandeden. Ze „hadden dan in die plaats volle vrijdom voor het uitoefenen van hun religie „en kregen een eigen verblijf toegewezen. Daar stond tegenover dat de „Hollandse zeelieden in Lissabon dezelfde faciliteiten zouden krijgen”. Overigens klinkt deze mededeling wel merkwaardig omdat Philips II van Spanje zich in 1580 van Portugal meester had gemaakt en daarna geruime tijd een door Spanje bestuurde provincie was, terwijl Biervliet (eiland) destijds tot de Staatsen behoorde. In die periode viel waarschijnlijk ook het hoogtepunt van de Biervlietse haven. De haven van Biervliet is daarna meermalen vernieuwd of aangepast; de stadsgrachten werden benut voor het spuien. Door de bedijking van de Beukelspolder in 1804 werd de haventoeegang er niet beter op; de havengeul verzandde volledig. Er volgde een vernieuwing van de haven in 1813 in zuidelijke richting, terwijl dóór de schorren van de Oude Stad-, Maria- en Magdalenapolder een toegangseul werd gegraven, genaamd „de haven”; het werk werd uitgevoerd door C. B. Thomaes;⁴⁶⁴) de toegang verbeterde echter niet. Rond 1860 had men daar zelfs inpolderingsplannen. Het gemeentebestuur van Biervliet gaf in 1863 aan de civiel ingenieur P. Schenkenberg van Mierop opdracht een plan te ontwerpen voor een schutsluis aan de noord-oostzijde van het bedijkingsproject (de huidige Elisabethpolder) met een binnenkanaal ten behoeve van de afwatering en de scheepvaart door de toekomstige polder naar de haven van Biervliet.⁴⁶⁵) Het plan kwam ter tafel, maar de schutsluis werd nooit gebouwd; een kanaal is wel gegraven maar alleen voor de afwatering.

Ter plaatse waar de schutsluis was gedacht werd een suatiesluis gebouwd en een haventje van bescheiden formaat (een loswal) aangelegd. In 1866 werden die werken voltooid; de eigenlijke haven van Biervliet was daarmee van het buitenwater afgesloten en ging als Kompolder de geschiedenis in. De loswal aan de Elisabethpolder aanvankelijk in de